

Douwe Haenen
Reinwardt Academie



Besmet met Van Ostaijen

Een impactonderzoek van
Besmette Stad



Samenvatting

In 2020 startte Vlaams-Nederlands huis deBuren met het project Besmette Stad, een multimediaal project waarin kunstenaars zich verhouden tot de coronapandemie en de bundel *Bezette stad* van Paul van Ostaijen. De impact van dit project is onderzocht binnen een stage voor de opleiding Cultureel Erfgoed aan de Reinwardt Academie. De hoofdvraag luidde: wat heeft het project Besmette Stad teweeggebracht bij de deelnemende kunstenaars, curatoren en het publiek? Het onderzoek richtte zich op de doelstellingen van Besmette stad, de ervaringen van de curatoren, makers, publiek en de waardering voor het literaire erfgoed.

Het betreft een kwalitatief onderzoek uitgevoerd op basis van dertien interviews met makers, (gast)curatoren en een docent. De antwoorden zijn aangevuld met informatie uit interviews die gedurende het project met kunstenaars werden gedaan, zoals die tijdens de literaire marathon De 24u van Paul van Ostaijen. Ten slotte is er gebruikgemaakt van constructivistische erfgoedtheorieën om te kijken hoe erfgoed wordt benaderd en hoe er betekenis aan wordt gegeven.

In het project waren enkele kernwaarden sterk aanwezig, waaronder de heropleving van Paul van Ostaijen, en het bieden van kansen aan makers in een tijd waarin dit niet evident was. In het verlengde daarvan, werd het ook een inkomensproject voor makers. Uit de gesprekken met de curatoren en makers is ook naar voren gekomen dat het deze dingen heeft verwezenlijkt.

Het in de kijker zetten van Paul van Ostaijen is overgekomen bij makers en publiek. Door middel van educatieve insteken hebben deBuren en hun partnerorganisaties de kennis van *Bezette stad* en Van Ostaijens leven overgebracht op nieuwe generaties en omgevingen, waarvan het over de taalgrens gaan naar Duitsland een sterk onderdeel is geweest. Door dit project zijn 'fakkeldragers' verzameld die inspelen op de verspreiding van Paul van Ostaijen zijn werk. In Nederland en Duitsland moest er meer ingespeeld worden op die verspreiding, mede doordat hij binnen Nederland en Duitsland minder aanwezig is in het collectief geheugen. Dit lag anders in Vlaanderen, waar Van Ostaijen ook meer aanwezig is in de stedelijke en collectieve herinnering.

Wat dat laatste betreft, herinnering, heeft Besmette Stad zeker een rol gespeeld. Via dit project zijn makers en publiek in aanraking gekomen met *Bezette stad*. Mensen zijn zich (opnieuw) intiem gaan verhouden tot het literaire erfgoed, waardoor er een band met, en herinnering aan, is ontwikkeld. Tijdens dit proces zijn mensen kritisch geweest, maar ook verrast door zijn werk. In de interviews gaven de makers aan dat dit invloed had op hun waardering voor Van Ostaijen zijn gedichten. Waardering werd gecreëerd en soms ook versterkt.

De conclusie is daarom ook dat het project een (her)waardering voor de bundel *Bezette stad* heeft gecreëerd. Omdat de makers vanuit hun eigen identiteit en omgeving zijn vertrokken, kunnen we ook stellen dat ze hebben bijgedragen aan een verrijking van het literaire erfgoed. Ze hebben het erfgoed als blauwdruk gebruikt om op door te borduren binnen hun eigen praktijk. We kunnen het project dus beschouwen als een eigentijdse voortzetting van Paul van Ostaijens werk, als basis voor verdere inspiratie en mogelijkheden.

Inhoud

Context.....	3
Probleemstelling.....	7
Theoretisch kader.....	8
Methode van onderzoek	9
1. Wat waren de doelstellingen van het project ‘Besmette Stad’?	12
1.1 Wat waren de doelstellingen van de curatoren voor ‘Besmette Stad’?	12
1.2 Wat zagen de deelnemers als doel van ‘Besmette Stad’?	14
1.3 Komen deze doelstellingen van de curatoren en kunstenaars overeen?	15
2. Hoe kijken de (gast-)curatoren terug op ‘Besmette Stad’?	16
2.1 Relevantie.....	16
2.2 Artistieke antwoorden	18
2.3 Eigen organisatie.....	20
3. Hoe kijken de deelnemers terug op ‘Besmette Stad’ ?	22
3.1 Educatie	22
3.2 Artistieke Antwoorden	24
3.3 Persoonlijk	27
4. Hoe heeft ‘Besmette Stad’ het publiek bereikt?	29
4.1 Publicaties.....	29
4.2 Educatie	32
4.3 Website.....	35
4.4 Tentoonstellingen	35
4.5 (Live)shows.....	37
5. Is er een verandering in de houding/waardering van de deelnemers jegens literair erfgoed, in het bijzonder ‘Bezette Stad’?	39
6. Heeft het project ervoor gezorgd dat het literair erfgoed van een nieuwe en eigentijdse betekenis werd voorzien?	42
Conclusie.....	44
Adviezen	47
Bronnen	48
Lijst Afbeeldingen	51

Context

Oktober 1914, het moment dat de Duitsers Antwerpen binnenvielen om hier vervolgens vier jaar lang de straten bezet te houden. Het is de Eerste Wereldoorlog. Drie jaar na deze oorlog begon Vlaams schrijver Paul van Ostaijen aan zijn magnum opus *Bezette stad*, een poëziebundel zoals we die nog niet eerder zagen. Van Ostaijen probeert betekenis te geven aan de bezette straten, de lege straten, het zinloos geweld. De bundel moest nieuw zijn, moest in lijn staan met de modernisering die hij probeerde door te voeren in België en waar hij later ook naar op zoek ging in Berlijn. “Hij zag de oorlog als de noodzakelijke ondergang van de oude wereld en als uitgelezen kans om op de puinen van het verleden een nieuw bestaan te bouwen”, schrijven de curatoren van het project in de inleiding van het boek *Besmette Stad*.¹



Figuur 1, *Bezette stad*. Origineel houtsneden en tekeningen van Oskar Jespers, SABAM Belgium

BOEM PAUKESLAG! Met diezelfde knal kwam er in maart 2020 een lockdown. De straten waren stil, maar de maatschappij druk. Er volgden dat jaar veel gebeurtenissen en veranderingen. Van antiracismebewegingen tot coronaprotesten, online theatervoorstellingen en een cursus handen wassen. Gedurende deze drie jaren van 2020 tot 2022, heeft Vlaams-Nederlands huis deBuren een tijdsdocument weten te creëren van deze periode. Dit is het project *Besmette Stad*. Een multimediaal project waarin kunstenaars een antwoord geven op het werk *Bezette stad* van Paul van Ostaijen. Een werk dat zijn honderdjarig jubileum vierde gedurende deze coronapandemie.

Besmette Stad is ontstaan op de eerste dag van de eerste lockdown, om precies te zijn. Willem Bongers-Dek, directeur bij deBuren, sms'te Matthijs de Ridder, auteur en criticus, of ze nu niet een podcast genaamd 'Besmette Stad' moesten beginnen. Het begon als een grap, maar zo'n slecht idee vond Matthijs dit nog niet. Al gauw bleek een podcast niet de juiste vorm, maar moest het een even vrij en multimediaal project worden als *Bezette stad* zelf.

'Een project waarin een keur aan Vlaamse en Nederlandse kunstenaars een artistiek antwoord geven op de coronacrisis. Ze laten zich inspireren door *Bezette stad*, de internationaal vermaarde dichtbundel waarin de Vlaamse schrijver Paul van Ostaijen terugkijkt op de Eerste Wereldoorlog.'² *Bezette stad* van Paul van Ostaijen is zijn reflectie op de lege straten en de angst van het bestaan tijdens een oorlog. Dit ervoeren we de afgelopen drie jaar opnieuw, niet door oorlog maar door een virus. Meer dan 100 kunstenaars lieten zich inspireren door Van Ostaijen en maakten hun eigen interpretatie van zijn werk met een blik op nu. Hiermee deden ze het literair erfgoed van Van Ostaijen weer tot leven komen en maakten ze het opnieuw relevant. Dit project werd voortgezet in 'De Aftocht', verwijzend naar het slotgedicht in *Bezette stad*. Dit gedicht gaat over de wens naar een tabula rasa; iets waar we nu na corona ook naar verlangen. Maar wanneer is zoiets echt weg? Met die vraag hebben ze 40 kunstenaars benaderd binnen het Nederlandse, Belgische en Duitse kunstenaarsveld. En hun antwoorden waren te zien in een rondreizende expo en show in deze drie landen.

¹ Bongers-Dek, W., de Ridder, M., *Besmette Stad* (Pelckmans, 2021), p.8-12.

² Ibidem

Selectie kunstenaars

Hoe werden de deelnemers geselecteerd?

Er werd intern binnen twee organisaties (deBuren en het Paul van Ostaijengenootschap) gekeken naar wie ze zouden kunnen vragen om deel te nemen. Dit vormde een longlist waaruit de hoofdcuratoren van het project hun keuze gingen maken. De kandidaten werden gemaild met een verzoek tot deelname, waarin ze ook het honorarium meegedeeld kregen. Van sommige werd gevraagd of ze in tweetallen een werk wilden creëren. Voor hen volgde een groter honorarium; samenwerken kost nu eenmaal meer werk en tijd. In deze selectie werd altijd gezocht naar een balans tussen Vlaams en Nederlands, man en vrouw, maar ook werden er diversiteitsquota vastgelegd die voor deBuren belangrijk waren om het project een multiperspectieve bril te kunnen geven.

In de uitnodiging kregen de kunstenaars te horen op welk werk van Van Ostaijen ze een artistiek antwoord moesten maken, met vermelding van een deadline. Het idee was om de artistieke antwoorden in golven te presenteren. Zo zijn ze begonnen met 'Opdracht aan mijnheer Zoënzo', waaraan voorafgaand een leesatelier werd georganiseerd door Matthijs de Ridder. In de leesateliers analyseerde hij de gedichten en gidste je als het ware door *Besmette stad*. Zo konden de deelnemers die nog geen Paul van Ostaijenkenners waren zich toch verdiepen in zijn werk.

Naast de door deBuren benaderde artiesten waren er ook drie open oproepen: één omtrent 'Music Hall 2', het beroemde 'Boem paukeslag'-gedicht, en twee oproepen omtrent het gedicht 'De Aftocht', een Nederlandse en Duitse oproep.. De winnaars van de open oproep hebben hetzelfde honorarium gekregen als alle andere; er wordt hier geen onderscheid in gemaakt.

Voor de illustrator van het project werd er een interne pool aangesproken om een schets op te leveren, voor deze schetsen kregen alle kandidaten een vergoeding. Hieruit werd één iemand gekozen die de hoofdopdracht zou krijgen om Besmette Stad te illustreren; dit werd Dieter De Schutter.

De start

Op de laatste dag van maart 2020 kent het project zijn officiële lancering. Willem Bongers-Dek geeft bij radio- en nieuwsplatform BRUZZ het programma naambekendheid. Hierin benadrukt hij de wens om talent te blijven stimuleren in een periode waarin de meeste programmering juist geannuleerd wordt. Doordat Besmette Stad grotendeels online plaatsvindt, zal die geen slachtoffer zijn van de pandemie. Het project is opgericht hand in hand met de crisis en zal op basis van maatwerk worden uitgebreid als het klimaat dat toelaat.³

Twee weken nadien, op maandag 14 april, start Matthijs de Ridder met de leesateliers vanuit zijn huiskamer. Die zijn via een online streaming te volgen, waarbij de kunstenaars aansluiten, maar ook extra publiek welkom en aanwezig is. Dag na dag is er een nieuw leesatelier. In mei worden de eerste artistieke antwoorden al gepubliceerd; die volgen elkaar 'golfsgewijs' op.

8 juni 2020 is er dan een officiële opening van de online omgeving van Besmette Stad waar de eerste bijdragen al te vinden zijn. Deze opening wordt gerealiseerd door de Nederlandse minister van OCW (onderwijs, cultuur en wetenschap) Ingrid van Engelshoven en Vlaams minister cultuur Jan Jambon. Via de streaming sloten enkele kunstenaars aan. Zo

³ Huba, B., "deBuren lanceert project 'Besmette Stad' als antwoord op crisis" (versie maart 2020), geraadpleegd op 10 november 2022 via <https://www.bruzz.be/samenleving/deburen-lanceert-project-besmette-stad-als-antwoord-op-crisis-2020-03-31>.

deelden Koen Broucke en H  lene Gel  ns, Iris Penning en Peter Holvoet-Hanssen hun artistieke bijdragen.

In de zomer van 2020 leken we heel even los te breken van corona. We hadden een testsysteem ontwikkeld en het idee even de macht terug te krijgen over het virus. Maar begin september 2020 bleek niets minder waar met alarmerend oplopende cijfers. Oktober 2020 sloeg dan de tweede lockdown toe. Ook hier hadden Matthijs en Willem een reactie op: het hoofdstuk '   n-twee-marsj' binnen het project werd geboren. In het eerste weekend van oktober 2020 werden er drie soorten wandelingen in de stad Antwerpen georganiseerd met Matthijs als gids. Enkele kunstenaars liepen mee en maakten naar aanleiding van de wandeling een artistiek antwoord. De drie categorie  n waren: oorlogswandeling, nachtelijke wandeling en de idealistische marsj. De werken die hiervoor werden gemaakt werden toegevoegd aan de online omgeving.

Een van de verdere fases van het project was nog de marathontuitzending van 21 op 22 februari 2021. Hierin vierden ze het honderdjarig jubileum van de bundel *Bezette stad* met een vierentwintig uur durende uitzending, waarin naast het bespreken van werken van Van Ostaijen ook presentaties werden gegeven door enkelen van de kunstenaars die mee hadden gewerkt aan het project *Besmette Stad*. Hiermee was het Paul van Ostaijenjaar officieel geopend. Van 27 maart tot 27 juni was in Antwerpen in het Letterenhuis ook een tentoonstelling te zien waar de werken van de kunstenaars een plek kregen in fysieke vorm. Maar ook in samenwerking met uitgeverij Pelckmans kregen enkele werken een fysieke presentatievorm. In 2021 werd namelijk het boek *Besmette Stad* uitgebracht waarin veel van de inzendingen gedeeld werden die zich leenden tot een printvorm.



Figuur 2, 24 van Ostaijen, Mathias Hannes 2021

In mei begonnen de Paul van Ostaijenwandelingen, in drie uur tijd werd je door Mathijs de Ridder op pad genomen langs het leven van Paul in Antwerpen, waar ook enkele weken vanuit *Besmette Stad* een plek kregen in de stad zelf.

De Aftocht

Juni 2021: Nederland en België zijn volop aan het vaccineren en het einde van de coronapandemie lijkt dichterbij dan ooit. In de bundel geeft van Ostaijen met zijn laatste gedicht 'De Aftocht' een blik op het einde van de oorlog. Zijn ze echt bevrijd? Wat biedt de toekomst? Vragen die ook op dit moment relevant waren om te stellen. deBuren start hier het laatste hoofdstuk van *Besmette Stad*: *De Aftocht/Der R  ckzug*. Een titel die ook in het Duits mocht, want dit werd een Duitse, Vlaamse en Nederlandse samenwerking. Er werd dan ook de handen in elkaar geslagen met een nieuwe partner in Nederland: Explore the North, een productiehuis gevestigd in Leeuwarden dat zich inzet voor stimulering van Noord-Nederlandse makers. De gastcurator van dienst werd Marleen Nagtegaal. De partner in Duitsland werd Das Europ  ische Laboratorium, met als gastcurator Anna Eble, een nieuwe pilaar in het team.

Tijdens *De Aftocht* werd er alweer een selectie kunstenaars benaderd, maar vond er ook een open-call plaats. Zowel voor Duitse als Nederlandse inzendingen. Het bijzondere aan dit deel van het project is dat er dus ook belangstelling kwam voor vertalers. De Duitse werken werden

naar het Nederlands vertaald en andersom. Deze vertalers werden steeds opgenomen in de kunstenaarslijsten op de website.

In februari 2022 is de slotshow van het Paul van Ostaijen jaar in Antwerpen: in Zaal AthenA zijn enkele artistieke antwoorden te aanschouwen. Het is de start van De Aftocht die zal reizen door België, Duitsland en Nederland en zo het project langzaam zal afronden. Van Berlijn tot Münster en Amsterdam zijn kunstenaars hun werken voor De Aftocht komen presenteren. Ook deze antwoorden werden gebundeld in samenwerking met uitgeverij Pelckmans.

Expo BOEM

Oktober 2022 opent in het Ephraim-Palais, onderdeel van het Berlijns Stadsmuseum, een tentoonstelling over Paul van Ostaijen waar deBuren een van de partners is. Ze hebben de laatste ruimte mogen aanvullen met digitale schermen die een reeks werken tonen die zijn gemaakt als onderdeel van Besmette Stad. Deze tentoonstelling was te zien van oktober tot en met 30 december 2022.



Figuur 3, expo BOEM, Douwe Haenen, 2022

Probleemstelling

Met een hele verzameling aan artistieke antwoorden in Besmette Stad kunnen we gemakkelijk een antwoord geven op wat het project in materiële zin heeft opgeleverd. Er zijn teksten uit voortgekomen, gedichten, muziek, beeldende werken, maar ook tentoonstellingen, optredens en educatieve wandelingen. Maar deBuren is ook benieuwd naar de impact die het project heeft gehad, wat Besmette Stad op immaterieel niveau heeft kunnen realiseren. Impact is een groot woord. We doelen hiermee op of het project bij de deelnemers iets heeft veranderd, iets heeft teweeggebracht. En of het project heeft bijgedragen tot een nieuwe betekenisgeving van het literair erfgoedstuk *Bezette stad*. Dit resulteert in de volgende onderzoeksvraag:

Wat heeft het project Besmette Stad teweeggebracht bij de deelnemende kunstenaars, curatoren en het publiek?

- Wat waren de doelstellingen van het project Besmette Stad?
 - Wat waren de doelstellingen van de curatoren?
 - Wat zagen de deelnemers als het doel van het project?
 - Komen de doelstellingen van de curatoren en kunstenaars overeen?
- Hoe kijken de curatoren terug op het project Besmette Stad?
 - Relevantie
 - Artistieke antwoorden
 - Eigen organisatie
- Hoe kijken de deelnemers terug op Besmette Stad?
 - Educatie
 - Artistieke antwoorden
 - Persoonlijk
- Hoe heeft Besmette Stad publiek bereikt?
 - Publicaties
 - Educatie
 - Website
 - Tentoonstellingen
 - Liveshows
- Is er een verandering in de houding/waardering jegens literair erfgoed, in het bijzonder *Bezette stad*?
- Heeft het project ervoor gezorgd dat het literair erfgoed van een nieuwe en eigentijdse betekenis werd voorzien?

Theoretisch kader

Besmette Stad is ontstaan uit de wens om artistieke antwoorden te maken op het werk van Paul van Ostaijens *Bezette stad*. Er wordt gewerkt met een woordspeling die verwijst naar de coronabesmettingen. De curatoren vragen van de (woord)kunstenaars om zowel te reageren op Van Ostaijens als op de coronacrisis. Net zoals Paul zich in 1921 liet inspireren door de Antwerpse bezetting van de Eerste Wereldoorlog, richten de kunstenaars zich nu ook op een historische gebeurtenis. “De bezette stad van Van Ostaijens legt zo de plattegrond van onze huidige, besmette steden. Niet omdat de situaties gelijk zijn – een oorlog en een pandemie verschillen nogal van elkaar – maar omdat reacties op crisissen altijd gelijkenissen vertonen”, schrijft dichter Iduna Paalman.⁴

Frits van Oostrom, eerste universiteitshoogleraar van Universiteit Utrecht, zegt het volgende over het belang van het literaire erfgoed, waar *Bezette stad* van Paul van Ostaijens toe behoort:

Wij zijn weliswaar zeker niet de redder, maar wel de hoeder van dit patrimonium. In de vorm van literatuurgeschiedenis geeft een cultuur zich rekenschap van haar literaire verleden en werpt daarmee een reddingsboei naar teksten die anders gemakkelijk verdrinken in vergetelheid. ‘Onvergankelijk’ is in dit verband namelijk gemakkelijker beweerd dan bereikt. Voor werkelijk voortleven is meer vereist dan dat de oude manuscripten veilig en op temperatuur worden geconserveerd en dat de grote namen figureren in een canon die op school wordt overhoord. Om het literaire verleden levend te houden is het essentieel dat wij het gesprek ermee blijven koesteren – en dat niet alleen uit een morele verplichting jegens erflaters. Dit boek wortelt althans in de overtuiging dat oude literatuur het waard is ons ermee te blijven verstaan en dat zoiets – naast tal van andere, soms dringender zaken – zelfs goed is voor de kwaliteit van onze cultuur.⁵

Binnen dit onderzoek wordt er gekeken of de artistieke antwoorden die zijn gemaakt ook een nieuwe betekenis en herwaardering voor het werk van Van Ostaijens hebben opgeleverd, zoals F. van Oostrom het beschrijft. Dit wordt benaderd vanuit de erfgoedtheorieën van Willem Frijhof en Laurajane Smith en de methode emotienetwerken.

Er zijn in het verleden twee andere onderzoeken gedaan naar het project Besmette Stad. Eén onderzoek is uitgevoerd door Nina Kaiser van Quiosq, in het kader van CRISP. CRISP is een Erasmus+-project van een groep instellingen uit zes verschillende landen, waar Quiosq onder valt, waarin ze onderzoek doen naar *best practices*. *Best practices* in het beschikbaar stellen en verbinden van erfgoed tijdens de COVID-19-pandemie. Op de website van CRISP is een samenvatting van het onderzoek te vinden, met onder andere ook een toelichting van de impact van het project. Hierin beschrijven ze dat vanwege de grootte van het project, die nog steeds aan het toenemen is, het lastig is om de precieze impact in kaart te brengen.⁶

Het andere onderzoek is gedaan door dr. Maria José Calvo González, van de Complutense-universiteit van Madrid, over het recyclen van *Bezette stad* in een post-digitaal tijdperk: “The creations of ‘Besmette Stad’ demonstrate the characteristics of the postdigital

⁴ Paalman, I., “Poëzie die wil leven: berichten uit Paul van Ostaijens *Bezette stad* en uit de besmette stad van vandaag” (versie mei 2021), geraadpleegd op 29 november 2022 via <https://www.de-lage-landen.com/article/poezie-die-wil-leven-berichten-uit-paul-van-ostaijens-bezette-stad-en-uit-de-besmette-stad-van-vandaag>.

⁵ van Oostrom, F., *Stemmen op schrift* (2006), p.22-23.

⁶ Kaiser, N., “From occupied to contaminated – a centenary view on a world in crisis (Antwerpen, Belgium)” (versie 2022), geraadpleegd op 30 november 2022 via <https://crisp-project.eu/from-occupied-to-contaminated-a-centenary-view-on-a-world-in-crisis-antwerpen-belgium/>.

world, with a permanent connectivity, requiring interaction, dialogue and participation between artists and the general public”, schrijft González in haar conclusie.⁷

Verder is er door verschillende media verslag gedaan, in de vorm van interviews en artikelen. Die worden als ondersteunende bronnen gebruikt bij het impactonderzoek, om zo het onderzoek meerstemmig te kunnen maken.

Methode van onderzoek

Om een antwoord te kunnen geven op wat Besmette Stad teweeg heeft gebracht, werken we met een kwalitatieve onderzoeksmethode. Het gaat hier immers om persoonlijke ervaringen en meningen. Om daar zicht op te krijgen zijn er interviews afgenomen. Voor de interviews wordt gesproken met mensen uit de volgende groepen: kunstenaars die een artistieke bijdrage hebben geleverd aan het project, de hoofd- en gastcuratoren en een docent.

Voor de selectie van de diepte-interviews met de kunstenaars is er met de volgende elementen rekening gehouden:

- Meerdere kunstvormen: er is een onderverdeling gemaakt tussen beeldend, performance/muziek en tekst. Er is voor gezorgd dat de geïnterviewde kunstenaars verdeeld waren over deze zuilen, omdat dit voor verschillende inzichten kon zorgen.
- Verdeling man/vrouw/non-binair: binnen de geïnterviewde kunstenaars is er een 50/50-verhouding van mannen en vrouwen. Een non-binair persoon is niet gesproken.
- Bij het selecteren van de kunstenaars voor het project Besmette Stad is rekening gehouden met de verdeling 1/3e ‘grote namen’, 1/3e *mid-career*, 1/3e opkomend talent. Bij de selectie van kunstenaars voor de interviews is gezorgd dat binnen elke zuil minstens één iemand gesproken werd.
- Het project heeft ook gewerkt met een 25%-quotum. Minstens 25% van de deelnemers heeft een biculturele achtergrond en/of een fysieke of mentale kwetsbaarheid en/of is openlijk LGBTQIA+ en/of afkomstig uit lagere sociaaleconomische klasse. Minstens 25% van de voor dit onderzoek geïnterviewde mensen vallen hieronder.
- Ten slotte is er ook gekeken naar een goede verdeling tussen Vlaamse, Nederlandse en Duitse kunstenaars. In de praktijk is de verdeling tussen Vlaams en Nederlands goed. De Duitse kunstenaar is minder sterk aanwezig binnen de onderzoeksgroep.

Er zijn veertien kunstenaars benaderd, van wie er acht gesproken zijn. Van de andere zes zijn er met vier in voorgaande onderdelen van het project Besmette Stad al interviews afgenomen. Deze zijn voor dit project getranscribeerd en opgenomen in de data-analyse.

Daarbij is de data ook nog aangevuld met gesprekken gevoerd met kunstenaars tijdens ‘De 24u van Paul van Ostaijen’. De gesprekken die aansloten bij dit onderzoek zijn getranscribeerd en meegenomen in de analyse. Ook interviews gedaan met media en kranten zijn als aanvullende bronnen opgenomen om zo toch een omvangrijker beeld te krijgen van de positie van de kunstenaar in dit project, een project waaraan meer dan 100 kunstenaars een bijdrage hebben geleverd.

⁷ González, M. J. C. (2023): “Postdigital Remediation and Recycling off the Page: The Collaborative Work Besmette Stad”, Complutense-universiteit van Madrid, p.22-24.

De interviews met de kunstenaars geven een antwoord op de deelvragen over de doelstellingen van de kunstenaars, hoe de kunstenaars het project hebben ervaren en of er een herwaardering voor van Ostaijen is ingezet.

Daarnaast zijn de twee curatoren Willem Bongers-Dek en Matthijs de Ridder, en gastcuratoren Marleen Nagtegaal en Anna Eble geïnterviewd. Tijdens deze interviews is er ingegaan op hoe ze te werk zijn gegaan en hoe het zat met de relevantie van het project in België, Nederland en Duitsland.

De stem van het publiek is geïntegreerd bij monde van o.a. docenten die niet alleen zelf het project hebben gevolgd, maar ook samen met hun leerlingen. Verder is er op het internet gezocht naar recensies en reacties in de media die zijn gebundeld en toegevoegd aan de analyse. In het onderzoek ligt de nadruk op de beleving van de kunstenaars. Binnen Besmette Stad werden de kunstenaars evenzeer als publiek gezien als als maker, vanuit het idee van een duurzame werking waarin je samen creëert dóór en vóór.

De dertien semigestructureerde interviews zijn getranscribeerd en geanalyseerd op basis van een codeboek. Daarnaast zijn de extra interviews en data ook gecodeerd en komen in vorm van citaten terug binnen het onderzoek.

- Wat waren de doelstellingen van het project Besmette Stad?
 - Wat waren de doelstellingen van de curatoren?
 - Kwalitatieve onderzoeksmethode: het onderzoek naar de doelstellingen wordt gedaan d.m.v. de diepte-interviews met de vier curatoren. Als onderbouwing hiervan worden de notulen die zijn gemaakt tijdens de wekelijkse projectvergaderingen hiernaast gelegd.
 - Wat zagen de deelnemers als het doel van het project?
 - Kwalitatieve onderzoeksmethode: deze vraag wordt beantwoord d.m.v. de interviews met acht kunstenaars. Die worden aangevuld met tien door deBuren en *De Morgen* eerder afgenomen interviews met kunstenaars binnen dit project.
 - Komen de doelstellingen van de curatoren en kunstenaars overeen?
 - Er wordt een vergelijking gemaakt tussen de antwoorden gegeven door de curatoren en de kunstenaars.
- Hoe kijken de curatoren terug op het project Besmette Stad?
 - Relevantie
 - Tijdens de interviews met de vier curatoren is hiernaar gevraagd. Hier zal een samenvatting van hun antwoorden worden gemaakt.
 - Artistieke antwoorden
 - Tijdens de interviews met de vier curatoren is hiernaar gevraagd. Hier zal een samenvatting van hun antwoorden worden gemaakt.
 - Eigen organisatie
 - Tijdens de interviews met de vier curatoren is hiernaar gevraagd. Hier zal een samenvatting van hun antwoorden worden gemaakt. Dit wordt aangevuld met gesprekken met andere collega's en de verslaggeving over het project op de website van de betreffende organisatie.
- Hoe kijken de deelnemers terug op Besmette Stad?
 - Educatie
 - Via een codeboek worden de antwoorden van de interviews gekoppeld en geanalyseerd betreffende dit onderwerp.
 - Artistieke antwoorden

- Via een codeboek worden de antwoorden van de interviews gekoppeld en geanalyseerd betreffende dit onderwerp.
- Persoonlijk
 - Via een codeboek worden de antwoorden van de interviews gekoppeld en geanalyseerd betreffende dit onderwerp.
- Hoe heeft Besmette Stad publiek bereikt?
 - Publicaties
 - Een analyse op basis van recensies in Nederlandse en Vlaamse media.
 - Educatie
 - Een verslaggeving van de interviews gedaan met twee docenten over het educatieve onderdeel van Besmette Stad.
 - Website
 - Een verslaggeving van resultaten van interviews met kunstenaars.
 - Tentoonstellingen
 - Op basis van een adviesrapport gemaakt na bezoek aan Stadsmuseum Berlin en verdere verslaglegging in media.
 - Liveshows
 - Op basis van interviews met curatoren en kunstenaars en grote publiekcijfers.
- Is er een verandering in de houding/waardering jegens literair erfgoed, in het bijzonder *Bezette stad*?
 - Tijdens de interviews is hiernaar gevraagd. De antwoorden zijn gecodeerd en worden geanalyseerd. De beschrijving vind je hier.
- Heeft het project ervoor gezorgd dat het literair erfgoed van een nieuwe en eigentijdse betekenis werd voorzien?
 - Vanuit de literatuurstudie, de interviews en de context wordt hier een antwoord op gegeven.

1. Wat waren de doelstellingen van het project ‘Besmette Stad’?

Om uiteindelijk te kunnen bepalen wat de impact is geweest van Besmette Stad is het van belang om te achterhalen met welke intenties het project is gestart. Wat wilden Matthijs de Ridder en Willem Bongers-Dek bereiken met Besmette Stad, en welke extra verwachtingen voegden Marleen Nagtegaal en Anna Eble hier nog aan toe tijdens het slothoofdstuk De Aftocht? Hiervoor zijn de interviews met hen de rode draad, maar zijn ook de notulen en verdere beschrijvingen aangesproken. De geïnterviewde kunstenaars zijn ook gevraagd naar wat zij zien als het doel van het project. Deze antwoorden leggen we naast die van de curatoren om te zien of de vier curatoren het project goed hebben weten over te brengen.

1.1 Wat waren de doelstellingen van de curatoren voor ‘Besmette Stad’?

Wat wilden de curatoren bereiken met het project, welke doelstellingen hebben ze geformuleerd en vanuit welke visies zijn deze ontstaan?

Bij het Paul van Ostaijengenootschap, waar curator Matthijs de Ridder deel vanuit maakt, lagen al langer plannen klaar om iets te doen met het Paul van Ostaijenjaar in 2021. Dit had echter nog geen concrete vorm, afgezien van het idee om zoveel mogelijk kunstenaars op een podium te brengen die iets doen omtrent Paul van Ostaijen.⁸ Op de eerste dag van de lockdown kwam Willem Bongers-Dek met het idee om een project op te zetten genaamd ‘Besmette Stad’. Binnen twee weken was de eerste vergadering een feit. Tijdens deze vergadering zijn de eerste lijnen uitgegooid om dit project uit te rollen. Maar wat wilden Matthijs en Willem precies doen? Ze waren geïnspireerd geraakt door het idee dat honderd jaar geleden iemand is begonnen met het verwerken van een crisis op een manier die nogal uitzonderlijk is. “Uitzonderlijk, niet alleen in de Nederlandse literatuur, maar eigenlijk in de hele, internationale avant-garde”, zegt de Ridder.⁹ Die persoon is Paul van Ostaijen en het werk is *Bezette stad*. Met de woordspeling ‘Besmette Stad’ werd voor hen al snel duidelijk wat ze met het project wilden doen: kunstenaars zich laten verhouden tot zowel *Bezette stad* als de coronapandemie.

Bij deBuren heeft Willem het altijd interessant gevonden om kunstenaars niet zomaar iets te laten doen, maar echt te laten nadenken over toekomst, verleden en hoe we verbinding kunnen zoeken: “We denken te weinig na over ons verleden Van Ostaijen is voor mij een fantastisch prisma om dat wel te doen.”¹⁰ Hij zag Paul van Ostaijen als een geschikte bron van inspiratie voor kunstenaars om te zien hoe men zich kan verhouden tot een crisis.

Echter, einddoelstellingen zijn in het begin nooit geformuleerd. Het project is echt ontstaan vanuit de maandagochtendvergaderingen waar ze met een team hun dromen op tafel hebben gelegd en steeds weer hebben gekeken naar wat ze daarvan konden realiseren. Ze zijn binnen dit project kort cyclisch te werk gegaan. Zowel Matthijs als Willem zijn van mening dat het project is kunnen uitgroeien tot wat het is juist doordat ze de doelen open en vrij hebben gehouden. “Ten eerste had het nooit kunnen worden wat het nu is als het niet organisch tot stand was gekomen. Ten tweede, als we toen hadden gezegd ‘dit moet het zijn’, dan waren

⁸ Bongers-Dek, W., directeur deBuren, de Ridder, M., schrijver, geïnterviewd door D. Haenen op 23 januari 2023 te Antwerpen.

⁹ Ibidem

¹⁰ ibidem

we daar binnen vier weken aan voorbij geweest”, zegt Matthijs. Het was voor hen een vanzelfsprekendheid om het stap voor stap te doen.

Binnen die werkvorm zijn er wel altijd sleutelementen geweest die zijn te vertalen in doelen. De manier waarop Van Ostaijen nieuwe vormen zocht om een nieuwe wereld in te leiden en afscheid te nemen van een oude: dat wilden ze kunstenaars in dit project ook laten doen. Om hedendaagse kunstenaars na te laten denken over de uitingsvormen van vandaag en de crisis. Om te zien of zij op diezelfde manier konden vernieuwen, zonder Paul van Ostaijen te kopiëren.¹¹ Het moest erom gaan zich te laten inspireren. De nadruk lag ook echt op de makers. De wens van deBuren was om makers een opdracht te geven dat zowel een inkomen als presentatiemogelijkheden zou genereren.¹² De coronaperiode was immers een tijd van inkomensvermindering voor veel mensen in het artistieke veld.

Het meertalig maken van het project behoorde ook tot de doelstellingen. Dit hebben ze verwezenlijkt door twee gastcuratoren aan te schrijven en daarmee ook twee buitenlandse partners te betrekken. Dit werd ingezet ten tijde van *De Aftocht*, gebaseerd op en vernoemd naar het slotgedicht van *Bezette stad*. Hier werd gevraagd van kunstenaars om op dit gedicht een artistiek antwoord te maken dat zich ook doet verhouden tot het einde van de pandemie. Marleen Nagtegaal van *Explore the North* werd verantwoordelijk voor het zoeken en aandragen van Nederlandse makers. Van Willems kant was er de wens om bijdragen in het Fries te krijgen en deze vraag werd dan ook voorgelegd aan Marleen. Voor Marleen zelf was een belangrijk doel om makers uit Friesland verder te laten komen dan Friesland zelf. “Er zijn hier vooral ook veel oude witte mannen als schrijvers, maar de nieuwe generatie en de andere schrijvers zijn nog weinig zichtbaar”, zegt Marleen.¹³ Deze gedachtegang heeft ze dan ook meegenomen in het selectieproces voor de Nederlandse bijdragen in *De Aftocht*.

Binnen *De Aftocht* was het doel om twintig van de veertig artistieke bijdragen door Duitstalige kunstenaars te laten maken. Hiervoor is Anna Eble als gast-curator ingeschakeld, zodat zij op basis van haar netwerk deze kunstenaars kon verbinden aan het project. De reden voor Anna om in stappen in het project was ook om Paul van Ostaijen bekender te maken in het Duitstalige gebied, iets wat ze met dit project kon bereiken. Voor Anna was vooral het volgende belangrijk om mee te geven in het project: “Het over de grens kijken. Dat je niet alleen maar uitgaat van een gezamenlijke literaire canon in je eigen taal, maar dat je onder ogen ziet wat er over de grens allemaal gebeurt. Wat je ontgaat als je er niet zelf naar toe gaat.”¹⁴

Zolang het project vorderde werden steeds meer wensen werkelijkheid: de twee ministers van cultuur die het project in gang zetten via Zoom, bloemlezingen, presentatieavonden en tentoonstellingen. Veel aspecten van het project zijn gerealiseerd vanuit wensen die zijn te vertalen in doelstellingen. Een belangrijke voetnoot om hierbij te plaatsen is dat de wensen soms vanuit verschillende hoeken kwamen en dat er niet altijd een universeel gedachtegoed achter zit. De wens om naar Duitsland te gaan zat er wel vanaf het begin in: om het boek terug te brengen naar waar het geschreven is. Dat heeft het project op internationaal niveau gebracht, maar het was wel een risicovolle keuze om tijdens de coronamaatregelen een tour te organiseren in een land dat buiten je werkingsgebied valt en waar een nieuw netwerk opgebouwd moet worden. Het was een veiligere optie geweest om zich meer gericht te hebben op Nederland, waar deBuren binnen *Besmette Stad* tot nu toe minder actief zijn geweest dan

¹¹ Bongers-Dek, W., directeur deBuren, de Ridder, M., schrijver, geïnterviewd door D. Haenen op 23 januari 2023 te Antwerpen.

¹² Ibidem

¹³ Nagtegaal, M. artistiek leider *Explore the North*, geïnterviewd door D. Haenen op 12 januari 2023.

¹⁴ Eble, A., voorzitter *das Europäische Laboratorium*, geïnterviewd door D. Haenen op 19 januari 2023 te Brussel.

in Vlaanderen. Dit valt ook te verantwoorden binnen hun missie en visie, waar de nadruk op Vlaams-Nederlands ligt.¹⁵

1.2 Wat zagen de deelnemers als doel van 'Besmette Stad'?

Tijdens de interviews is ook aan de kunstenaars die tot de onderzoeksgroep behoren gevraagd wat zij zagen als doel van het project. Wat hebben de kunstenaars meegenomen uit Besmette stad?



Figuur 4, Michelle Samba, Douwe Haenen, 2022

Een van de doelen die de geïnterviewde kunstenaars allen koppelden aan het project was het in de kijker zetten en nieuw leven inblazen van de persoon Paul van Ostaijen. Dat zat diep geïntegreerd in het project. Het doel om te zoeken naar nieuwe relevantie van het werk *Bezette stad* is ook genoemd. Michelle Samba benoemt dat kunst op een gegeven moment altijd vergeten zal worden, en dat projecten als Besmette Stad het gesprek met een nieuwe generatie aanwakken, op een eigentijdse manier.¹⁶ “Wat de meesten hebben gedaan is eigenlijk in de mal en het spoor van Paul van Ostaijen verder geschreven”, zegt Peter Holvoet-Hanssen over het project.¹⁷ Ze zijn een dialoog aangegaan met *Bezette stad* en de persoon Paul van Ostaijen en hebben dat vertaald naar nu. Verder werd het doel vernoemd om binnen die artistieke bijdragen te reflecteren op de crisis: “Kunst is altijd een manier om te reflecteren op wat er gebeurt in de wereld”, vertelt Sumai Yahya.¹⁸

(Jonge) makers werden nieuwe mogelijkheden gegeven om te creëren en daarbij ook een podium om mee uit te pakken. Zo beschreef een van de kunstenaars dat juist de zichtbaarheid die met het project gecreëerd werd het project verder trok dan alleen iets maken.¹⁹ Dat benoemt ook Gaea Schoeters: “Op dat moment [was] het een heel breed inkomensproject [...] voor heel veel auteurs die allemaal geen speelmogelijkheden hadden of geen inkomstmogelijkheden. Dus het was ook gewoon heel praktisch faciliterend.” Binnen de interviews was er maar één persoon die het vernieuwen van vorm en stijl zag als een van de doelen van Besmette Stad. Deze persoon behoorde tot het slotonderdeel van het project, De Aftocht.²⁰

Lucky Fonz III vertelt in zijn interview dat er altijd wel wat gedaan zou worden met Van Ostaijen. Maar dat deze vorm nu net goed werkt omdat het een tijdsbeeld vangt. Het draagt bij aan het maken van een tijdsdocument van een crisisperiode, op de manier zoals Paul van Ostaijen dat met de Eerste Wereldoorlog heeft gedaan.²¹ Majla Zeneli, kunstenaar voor het Duitse luik, voegt nog toe dat het bekend maken van een inspirerende schrijver in een ander land ook een

¹⁵ deBuren, “Over deBuren” (versie 2023), geraadpleegd op 6 maart 2023 via <https://deburen.eu/over-deburen>.

¹⁶ Samba, M., artiest, geïnterviewd door D. Haenen op 15 december 2022 te Amsterdam.

¹⁷ Holvoet-Hanssen, P., dichter, geïnterviewd door D. Haenen op 10 januari 2023 telefonisch vanuit Brussel.

¹⁸ Yahya, S., schrijver, geïnterviewd door D. Haenen op 14 december 2022 te Den Haag.

¹⁹ De Schutter, D. illustrator, geïnterviewd door D. Haenen op 7 december 2022 te Deurne.

²⁰ Yahya, S., schrijver, geïnterviewd door D. Haenen op 14 december 2022 te Den Haag.

²¹ Wichers, O., artiest, geïnterviewd door D. Haenen op 17 januari 2023 te Amsterdam.

doel was: aantonen welke inspiratie je kan halen uit talen en landen waar je normaal niet naar grijpt.²²

1.3 Komen deze doelstellingen van de curatoren en kunstenaars overeen?

De antwoorden van deelvraag 1.1 en 1.2 worden hier naast elkaar gelegd. Hiermee kunnen we zien of de visie van de curatoren is overgekomen en wanneer dit niet het geval is, zien waar in de praktijk voor sommigen de nadruk lag.

In het fundament van het project stond het opnieuw onder de aandacht brengen van *Bezette stad*. Waar de curatoren het project in eerste instantie meer rond zijn werk *Bezette stad* hadden opgezet, kwam vooral door vragen gevoed vanuit publiek en makers ook meer het leven van de man Paul van Ostaijen centraal te staan. Het overbrengen dat het project vertrok vanuit hem en zijn werk is bij alle geïnterviewde kunstenaars gelukt. Maar het draaide niet alleen om hem, en misschien nog wel vaker niet dan wel. De kunstenaars voelden daadwerkelijk dat zij de leidraad waren van het project. Het project is opgezet rond het idee van hun artistieke bijdragen.^{23/24} Ook waar Willem Bongers-Dek het project duidelijk zo groot mogelijk heeft willen maken om de makers van een inkomen te verzorgen, zien we terug in de antwoorden van de geïnterviewde kunstenaars. Al is het daar ook afhankelijk van de situatie van de kunstenaar: de kunstenaars bij wie een inkomensvermindering speelde, zien dit eerder als ook een van Besmette Stads doelstellingen.

Slechts één kunstenaar benoemde het vernieuwen van stijl, zoals Matthijs de Ridder dat ook benoemde als een van de visies van het project.

Het internationaal publiek trekken voor Paul van Ostaijens werk zien we eigenlijk alleen terug in de antwoorden van degene die vertaald zijn of in Duitsland een podium hebben mogen bekleden. Dit is het sterkst aanwezig bij de Duitse makers.²⁵ Je ziet hier ook een verschil tussen de mensen die aan het begin van het project zaten en die bij De Aftocht hoorden. In De Aftocht was het namelijk vanaf het begin al helder dat er een nieuw taalgebied werd toegevoegd.

²² Zeneli, M., kunstenaar, geïnterviewd door D. Haenen op 27 januari 2023 telefonisch vanuit Kanne.

²³ Yayha, S., schrijver, geïnterviewd door D. Haenen op 14 december 2022 te Den Haag.

²⁴ Bongers-Dek, W., directeur deBuren, de Ridder, M., schrijver, geïnterviewd door D. Haenen op 23 januari 2023 te Antwerpen.

²⁵ Zeneli, M., kunstenaar, geïnterviewd door D. Haenen op 27 januari 2023 telefonisch vanuit Kanne.

2. Hoe kijken de (gast-)curatoren terug op ‘Besmette Stad’?

Tijdens de interviews met de curatoren is gevraagd wat voor hen de reden was om iets rond ‘Bezette stad’ op te zetten. In de gesprekken lag de nadruk vooral op wat de curatoren zagen als meerwaarde en wat hen bijbleef. Dit op vlak van het project, de artistieke bijdragen, maar ook hun eigen organisaties.

2.1 Relevantie

Wat was de aanleiding om Besmette Stad op te zetten? Wat was de relevantie van een project rond Paul van Ostaijen en van het project in het algemeen?

deBuren is een cultuur- en debathuis dat inzet op een Vlaams-Nederlandse werking. Doorheen het jaar programmeren zij reeksen rond verschillende thema's, politiek en feminisme om er een paar te noemen. Daarnaast hebben ze projecten om jong en nieuw talent te stimuleren en helpen te ontwikkelen, met een focus op literatuur, journalistiek en het publieke debat. Op deze manier werken ze al sinds 2004. deBuren had begin 2020 als cultuurhuis ook de verwachting dat het minstens één seizoen moest schrappen, maar wel met een personeel dat rekt op werk en een missie die uitgevoerd moet worden met een budget dat simpelweg uitgegeven moet worden. De week in de aanloop naar de lockdown zag je meerdere cultuurhuizen in Nederland en Vlaanderen al concerten, performances en andere fysieke optredens annuleren. Dit gegeven maakte dat Willem gedwongen werd na te denken over wat deBuren dit jaar binnen hun werking zou gaan doen.

Willem Bongers-Dek en Matthijs de Ridder zijn vrienden. Matthijs de Ridder was in de maanden voor het begin van de lockdown begonnen met het schrijven van een biografie van Paul van Ostaijen. Willem was hiervan op de hoogte en Matthijs was daarom ook de uitgelezen persoon om te benaderen voor het idee ‘Besmette Stad’. Er was in Willems directe omgeving iemand die de expertise kon bieden die nodig is bij het opzetten van een project rond het werk van Van Ostaijen. Tijdens een interview met Willem en Matthijs werd de vraag gesteld wat buiten de woordspeling ‘Besmette Stad’ de reden was om een project rond Paul van Ostaijen te beginnen. Matthijs geeft aan dat het heel duidelijk is begonnen vanuit die woordspeling: “De woordspeling is wel zo goed, dat je meteen een verhaal ziet groeien.”²⁶ Het verhaal dat ze zien groeien is dat van het reageren op *Bezette stad* en op onze wereld ten tijde van een crisis. Een tijd waarin iedereen opeens thuis zit, maar in een wereld die nog volop bezig is. Zo konden ze actuele thema's naar voren laten komen.

Ook het idee dat van Ostaijen al eens geconfronteerd werd met en een antwoord bood op een crisis heeft de curatoren geïnspireerd. Artiesten en publiek in het algemeen kunnen daar lessen uit trekken.²⁷ Daarbij komt nog het gegeven dat Paul van Ostaijen op het moment van WOI, waarover *Bezette stad* gaat, zelf een jong persoon was. Hij was 18 aan het begin van de oorlog. Ook hij stond als onderdeel van een nieuwe generatie aan het begin van een crisis. “De bezette stad van Van Ostaijen legt zo de plattegrond van onze huidige, besmette steden. Niet omdat de situaties gelijk zijn – een oorlog en een pandemie verschillen nogal van elkaar

²⁶ Bongers-Dek, W., directeur deBuren, de Ridder, M., schrijver, geïnterviewd door D. Haenen op 23 januari 2023 te Antwerpen.

²⁷ Ibidem

– maar omdat reacties op crisissen altijd gelijkenissen vertonen”, schrijft dichter Iduna Paalman.²⁸

“Vanaf het begin in corona werd er heel veel geschreven over de crisis, maar de reflectie vanuit het artistieke zag ik eigenlijk weinig”, zegt Willem Bongers-Dek. Hij was vanuit zijn curatorschap op zoek naar zingeving en hoe je dat kan vormgeven. Door samen te reflecteren op een crisis en op zoek te gaan naar antwoorden in het artistieke zagen de curatoren een vorm om zinvol aan de slag te gaan. Ze hadden ook al snel door dat ze het groots moesten aanpakken wilde het project enige relevantie hebben. Ze hebben de dichtbundel *Bezette stad* genomen, en vervolgens de 30 gedichten gebracht naar 29, dit door *Sous les Ponts de Paris* 1 en 2 samen te voegen. Op elk van die gedichten hebben ze vervolgens meerdere kunstenaars een artistiek antwoord laten maken.

Binnen het curatorschap lag er ook sterk de focus op om minimaal 25 procent van de (woord)kunstenaars mensen te laten zijn die moeilijker toegang hebben tot het culturele veld, met als achterliggende gedachte om vanaf het begin inclusie in te bedden in het project om zo ook een meerstemmigheid binnen de artistieke antwoorden te kunnen verzekeren.

De relevantie van Paul van Ostaijen stond al als een paal boven water, stond op het punt nog meer in de verf gezet te worden en is waar nodig gecreëerd. Hij is een, in Vlaanderen, bekende avant-gardist die beeldende poëzie op de kaart heeft gezet.²⁹ Hiermee biedt hij niet alleen inspiratie voor dichters en prozaschrijvers, maar ook voor beeldend kunstenaars. Het ritmisch en typografisch aspect is dan weer een mooie voedingsbodem voor muzikanten en performancekunstenaars. Ze zagen voor elke kunstenaar wel de mogelijkheid om iets uit de bundel te halen dat als inspiratie kon dienen.^{30/31} Dat wat op het punt stond te gebeuren, was het Paul van Ostaijenjaar. Met het oog op partnerschappen, belangstelling en middelen was dat een belangrijke factor waarop ze konden inspelen. Een jaar na de start zouden er een jaar lang mogelijkheden zijn om Van Ostaijen, en met hem ook artiesten die iets omtrent zijn werk hadden gedaan, in de kijker te zetten.

²⁸ Paalman, I., “Poëzie die wil leven: berichten uit Paul van Ostaijens *Bezette stad* en uit de besmette stad van vandaag” (versie mei 2021), geraadpleegd op 29 november 2022 via <https://www.de-lage-landen.com/article/poezie-die-wil-leven-berichten-uit-paul-van-ostaijens-bezette-stad-en-uit-de-besmette-stad-van-vandaag>.

²⁹ Bongers-Dek, W., directeur deBuren, de Ridder, M., schrijver, geïnterviewd door D. Haenen op 23 januari 2023 te Antwerpen.

³⁰ Ibidem

³¹ Eble, A., voorzitter das Europäische Laboratorium, geïnterviewd door D. Haenen op 19 januari 2023 te Brussel.

Voor Nederland en Duitsland lag het momentum anders. Daar hebben ze dat gecreëerd en is het op sommige plekken groter uitpakkt dan op andere. Marleen Nagtegaal, gast-curator van De Aftocht, zag in het project een kans om Friese makers in een internationaal project een podium te bieden. Maar inhoudelijk lag de urgentie in Friesland anders: “Van Ostaijen komt uit de lucht vallen”, zegt Marleen.³² Dat is ook de reden dat ze bij Explore the North minder randprogrammering daaromtrent hebben gedaan. De relevantie zag Marleen voornamelijk in het crisis-aspect en het concept van verhouden tot een inspirerend werk uit de literatuur. Over het Duitse luik binnen Besmette Stad zegt gast-curator Anna Eble ook dat de relevantie voor een project rond Paul van Ostaijen er niet direct was. Maar dat ze die hebben weten te creëren: “Om het werk van iemand die al zo lang geleden is overleden, om dat in een ander taalgebied onder de aandacht te brengen heb je eigenlijk heel veel pleitbezorgers nodig. Heel veel mensen die vanuit zichzelf ook dat werk voordragen en het op een multiperspectieve manier presenteren.”³³ En daarin zag Anna binnen dit project de mogelijkheid om Duitse kunstenaars aan de slag te laten gaan met die nog voor hen onbekende schrijver en zo een ‘besmetting’ te laten plaatsvinden binnen hun netwerk. Door het gegeven dat veel kunstenaars zich beginnen te verhouden tot een werk wordt er vanzelf een relevantie gecreëerd.



Figuur 5, Anna Eble at de Aftocht' show in Leeuwarden, Marc de Fotografia, 22-06-2021

2.2 Artistieke antwoorden

Hoe kijken de curatoren naar de artistieke antwoorden die zijn gemaakt?

Waar de curatoren het allen over eens zijn, is dat er een grote verscheidenheid zit in de artistieke antwoorden die zijn gemaakt binnen het project. Al lijken sommige in eerste instantie op elkaar, zitten er toch altijd verschillen in vorm en inhoud.³⁴ “Soms moest je ook bijna het gedicht van Van Ostaijen erbij halen om te begrijpen wat er gebeurt in de nieuwe bijdrage. En in andere gevallen werd het gewoon iets compleet anders, maar als je van Ostaijen kende, dan zag je hem wel terug”, zegt Anna over de artistieke antwoorden.³⁵ In het begin van het project zagen Willem en Matthijs de vorm van Paul van Ostaijen misschien iets te veel terug. De eerst aangeleverde bijdragen waren nogal in de stijl van het originele werk. Toen zagen ze de noodzaak om in de volgende golven meer te benadrukken dat het dient ter inspiratie en niet om hun innerlijke Van Ostaijen op te roepen.³⁶ Het ging vanaf dat moment ook steeds beter. De momenten in de bundel *Bezette stad* waar de curatoren een typografische reactie op wilden, hadden ze namelijk al geïsoleerd: ‘Zeppelin’, ‘Grote Zirkus van de H. Geest’ en ‘Boem paukeslag’. Voor die eerste twee hebben ze ook specifiek beeldend kunstenaars gevraagd om erop te reageren. ‘Boem paukeslag’ hebben ze anders aangepakt, omdat dat

³² Nagtegaal, M., artistiek leider Explore the North, geïnterviewd door D. Haenen op 12 januari 2023.

³³ Eble, A., voorzitter das Europäische Laboratorium, geïnterviewd door D. Haenen op 19 januari 2023 te Brussel.

³⁴ Ibidem

³⁵ Ibidem

³⁶ Bongers-Dek, W., directeur deBuren, de Ridder, M., schrijver, geïnterviewd door D. Haenen op 23 januari 2023 te Antwerpen.

het bekendste werk was en ze daar echt het volk over aan het woord wilden laten. Voor dit gedicht hebben ze dan ook een open oproep gedaan.

Anna Eble vertelt dat alle artistieke antwoorden die zijn gemaakt haar helpen om het werk beter te begrijpen. Door vanuit verschillende ogen naar het werk te kunnen kijken.³⁷ Matthijs en Willem zien misschien geen nieuwe betekenissen, maar het heeft sommige betekenissen wel sterker naar voren gebracht. Zo is voor Matthijs de Ridder het ritmische aspect in de eerste gedichten veel duidelijker geworden door de muzikale bijdrage van Lucky Fonz III. En zijn ook de meer existentiële vragen in 'De Aftocht' sterker naar voren gekomen.³⁸ "Als je de geschiedenis kent, en vertaalt naar nu... Komt die ineens veel harder binnen, omdat iedereen dat leest met andere ogen, en daar **hij** maar nog veel vaker **haar** een blik op heeft laten vallen."³⁹ Zo was de positie van de vrouw in de bundel niet altijd even best zegt Anna. Maar hebben makers in hun bijdrage zich daarover vragen gesteld en verder geschreven om die rol van de vrouw aan te vullen.⁴⁰ De tekst van Ulrike Draesner wordt hier vaak genoemd als een die dat op een goede manier heeft gedaan.

Dat andere lagen van de originele bundel naar boven komen drijven is ook te linken aan de makers. Doordat er mensen aan het project hebben meegedaan die Paul van Ostaijen niet, minder goed, of juist heel goed kenden, krijg je allemaal andere blikken op diens werk. Die zijn soms veel vernieuwender, omdat die nieuwe blikken het oude werk bekeken vanuit hun eigen omgeving en zich verhouden tot het nu. Zo ziet Marleen Nagtegaal ook dat de Friese bijdragen niet alleen andere bijdragen zijn, maar ook echt originele.⁴¹ Nu hoopten Matthijs en Willem wel op meer bijdragen in de Friese taal; daar is er maar één van gepubliceerd. Marleen stuurde de makers hier dan ook niet in en liet hen vrij om te werken binnen de taal waar ze op dat moment mee aan de slag waren binnen hun werk.⁴²

Daarnaast zijn de vertalingen ook een belangrijk onderdeel van het project om het succes over de landsgrenzen heen te verzekeren - dit geldt zowel voor Nederlands naar Duits als andersom - en om die multiperspectiviteit en verschillende blikken te kunnen verzekeren voor iedereen die zich in het project verdiept. Hier komt ook meteen de kunst van de vertaler in de kijker staan. "Ik denk dat het een hele kunst is om ze allebei te behouden", zegt Anna. Allebei wijst in dit geval naar zowel de stem van de nieuwe makers als die van Paul van Ostaijen. De artistieke bijdrage is in zekere zin al een vorm van een vertaling; er zitten elementen in van een schrijver in een nieuwe artistieke vorm. Bij de vertalingen binnen Besmette Stad komt er een nieuwe stap in de evolutie van de bijdrage, in principe is het een vertaling in twee stappen.⁴³ De vertaler zal de originele bijdrage langs de nieuwe bijdrage moeten leggen. Maar Anna benadrukt ook dat het niet altijd even evident is om te herleiden hoe iets tot stand is gekomen: "Voor vertalers die vanuit het Duits in het Nederlands vertalen was het iets makkelijker, omdat ze zelf al beter bekend waren met de tekst en omdat het terug ging naar de originele taal waarin Paul het had geschreven." Maar dat geluk hadden de Duitse vertalers niet altijd, vanwege inconsequenties in de Duitse vertaling van *Bezette stad*. Anna vertelt tijdens haar interview dat door die inconsequenties een bijdrage is gebaseerd op een vertaalfout, dat kan je vervolgens moeilijk uitleggen. Daarom hoopt ze nog steeds op een

³⁷ Eble, A., voorzitter das Europäische Laboratorium, geïnterviewd door D. Haenen op 19 januari 2023 te Brussel.

³⁸ Bongers-Dek, W., directeur deBuren, de Ridder, M. schrijver, geïnterviewd door D. Haenen op 23 januari 2023 te Antwerpen.

³⁹ Ibidem

⁴⁰ deBuren, "Gesang der geswungen kinder" (versie 2022), geraadpleegd op 28 februari 2023 via https://deburen.eu/magazine/ulrike_draesner.

⁴¹ Nagtegaal, M., artistiek leider Explore the North, geïnterviewd door D. Haenen op 12 januari 2023.

⁴² Ibidem

⁴³ Eble, A., voorzitter das Europäische Laboratorium, geïnterviewd door D. Haenen op 19 januari 2023 te Brussel.

typografische vertaling van *Bezette stad* in het Duits en niet alleen de Duitse tekst naast het origineel.⁴⁴

2.3 Eigen organisatie

Heeft Besmette Stad een invloed gehad op de eigen organisaties van de curatoren, en op welke manier speelde de organisatie een rol binnen het project?

Voor deBuren heeft het project een grote rol gespeeld. Het werd voor velen binnen het team onderdeel van hun werking. Zeker voor het productieteam, literaire programmeurs en werknemers communicatie heeft dit zeker in het begin van de pandemie, en voor sommige erna, het gros van hun werkuren gevuld. Voor Willem was dat ook een van de redenen dat het project groots aangepakt moest worden, zodat hij binnen zijn team ook iedereen van werk kon blijven voorzien. “Er vielen grote dingen weg, de reizen vielen weg. Wat je al heel snel in die crisis had, was een tijd van tijdelijke werkloosheid en arbeidsvermindering.”⁴⁵ Wel geeft hij aan dat dit project eigenlijk valt binnen de literaire programmering, een functie waarvan hij net afstand had gedaan toen hij directeur bij deBuren werd. Mocht corona er niet geweest zijn, had hij dit project (waarschijnlijk) ook niet opgezet. Maar de pandemie kwam er en hij zag in Van Ostaijen een mooie manier om binnen de Vlaams-Nederlandse missie van deBuren aan de slag te gaan.⁴⁶ Matthijs vult ook aan dat ze het project steeds groter konden zien, juist doordat meerdere mensen van deBuren betrokken raakten. En niet alleen groter formuleren maar ook uitvoeren, mede dankzij het productieteam.⁴⁷

In 2020 en ook nog een deel van 2021 zit de wereld zo op slot dat veel van de programmering bij deBuren stillag en een deel van het team dus zijn uren in Besmette Stad kon steken. Maar naarmate 2021 vordert, merkt niet alleen het team, maar ook Willem, dat zijn agenda steeds meer gevuld raakt met andere taken. En niet alleen op vlak van werk, ook op persoonlijk en sociaal vlak was er eindelijk weer veel mogelijk. Dat heeft wel gewogen op het project, geeft Willem aan. Ook bij de liveshows, om als organisatie weer te gaan kijken hoe je publiek trekt, merken ze toen dat ze dat al twee jaar niet meer gedaan hadden.⁴⁸

Het project heeft ook genoeg lawaai gemaakt in de vorm van publicaties en tentoonstellingen tot journaaluitzendingen, waarin de namen van deBuren en het Paul van Ostaijengenootschap genoemd werden. Dit zorgde dan ook voor een zekere aandacht bij het publiek van de organisaties, iets wat ze anders minder gehad zouden hebben.⁴⁹

Toen ze het curatorium gingen uitbreiden, werd er ook gezocht naar partners in Nederland en Duitsland.⁵⁰ Voor Nederland werd dat Explore the North, een festival en productiehuis in Leeuwarden. Marleen Nagtegaal, artistiek leider van Explore the North, ziet de invloed van dit project op hun organisatie vooral bij de artiesten. Er waren veel artiesten bij het project betrokken die in Leeuwarden hebben opgetreden. En ook hebben mensen de naam van Explore the North en Marleen Nagtegaal gezien op het boek, waardoor ze hen gemakkelijker

⁴⁴ Eble, A., voorzitter das Europäische Laboratorium, geïnterviewd door D. Haenen op 19 januari 2023 te Brussel.

⁴⁵ Bongers-Dek, W. directeur deBuren, de Ridder, M., schrijver, geïnterviewd door D. Haenen op 23 januari 2023 te Antwerpen.

⁴⁶ Ibidem

⁴⁷ Ibidem

⁴⁸ Ibidem

⁴⁹ Ibidem

⁵⁰ Bongers-Dek, W. directeur deBuren, de Ridder, M., schrijver, geïnterviewd door D. Haenen op 23 januari 2023 te Antwerpen.

weten te vinden. “Tijdens een festival zijn de optredens belangrijk, maar eigenlijk nog belangrijker zijn de afterparty’s waar iedereen aan het kletsen is en het gezellig heeft. Dat is toch ook onmisbaar voor je werk; je hebt te maken met mensen.”⁵¹ Marleen ervoer tijdens De Aftocht weer het contact met makers dat ze de tijd voordien gemist had. Het contact met makers is iets wat voor een productiehuis als Explore the North essentieel is.

Over de fondsenwerving die voor dit project gedaan is, geeft Marleen aan dat werving ook een manier is om een keer extra op het lijstje te staan van de geldschieters. Meer naamsbekendheid is dus zeker een gevolg van het partnerschap. Daarnaast geeft ze aan dat ook het over de grens kijken, hoe andere organisaties dingen aanpakken, zeker onderdeel is van wat het project hun gebracht heeft.

Hetzelfde geldt ook voor das Europäische Laboratorium, de vereniging waar Anna Eble voorzitter van is. De vereniging is ingestapt als gevolg van het curatorschap van Anna. deBuren had een Duitse partner nodig, ook met oog op Europese subsidie- en fondsaanvragen. Het instappen van het Laboratorium was daarom in het begin mede een praktische keuze. Toch heeft het ook voor hen een paar dingen met zich meegebracht. “We hadden al veel gedaan, maar de naam van de vereniging moest nog bekender worden. En daar heeft dit project wel aan bijgedragen”, zegt Anna. Dit komt doordat ze nu niet meer enkel actief waren vanuit Schwalenberg, de plek in Duitsland waar de vereniging gevestigd is. Binnen interne kringen was de naam van de vereniging wel al bekend, vertelt Anna.⁵² Maar qua publiekswerking heeft het project voor het Laboratorium zeker invloed gehad. Ook wekte het binnen de organisatie een discussie op, over hun manier van werken. Het heeft het gesprek gestart dat aangezien ze het woord ‘Europees’ in hun organisatie hebben, “[we] niet alleen [moeten] uitgaan van samenwerkingen vanuit ons, maar ook als iemand anders op zoek gaat naar partners.”⁵³ Volgens Anna een vrij wenselijke ontwikkeling, iets wat ze van tevoren ook al een aantal keren had aangekaart binnen de organisatie.

⁵¹ Nagtegaal, M., artistiek leider Explore the North, geïnterviewd door D. Haenen op 12 januari 2023.

⁵² Eble, A., voorzitter das Europäische Laboratorium, geïnterviewd door D. Haenen op 19 januari 2023 te Brussel.

⁵³ Ibidem

3. Hoe kijken de deelnemers terug op ‘Besmette Stad’ ?

Om te weten wat Besmette Stad op macro- en op microniveau heeft teweeggebracht, zijn er meerdere interviews afgenomen en werd er gekeken naar eerdere uitspraken die de kunstenaars hadden gedaan over het project in de media. Een artikel van Stijn de Wandelaar in de Belgische krant De Morgen heeft hier als een dankbare bron gediend⁵⁴ ter aanvulling van de interviews die zijn gedaan tijdens De 24u van Paul van Ostaijen.

Er is hier gekeken naar de volgende elementen:

- *Educatie*
- *Artistiek antwoord*
- *Persoonlijk*

3.1 Educatie

Tijdens de interviews met de kunstenaars is gevraagd naar hoe ze deze elementen hebben ervaren. Zijn de kunstenaars daadwerkelijk dichterbij het begrijpen van ‘Bezette stad’ gekomen?

Voor Besmette Stad zijn er verschillende educatieve onderdelen geweest. Elk met het doel om het publiek en de makers de dichtbundel *Bezette stad* beter te doen doorgronden. Een van de grootste educatieve onderdelen van het project waren de leesateliers, verzorgd door Matthijs de Ridder. Binnen deze leesateliers heeft de Ridder een voor een de gedichten van de bundel behandeld. Dit deed hij in een online omgeving waar publiek zich voor kon inschrijven en deze leesateliers zijn naderhand op YouTube geplaatst. De Ridder ging dieper in op de betekenis van woorden en stijl en waar nodig ging het over de man van Ostaijen zelf. Maar de educatie over het leven van deze avant-gardistische schrijver kwam meer naar voren in de wandelingen die deBuren heeft georganiseerd, zowel met een fysieke gids, Matthijs de Ridder, als met een digitale gids via de ErfgoedApp. Tijdens deze wandelingen door het centrum van Antwerpen wordt er kennis



Figuur 6, Arno Boey and Seckou Ouologuem bij één-twee marsj, Marianne Hommersom oktober 2020

⁵⁴ de Wandelaar, S., “Kunstenaars gaan met Paul van Ostaijen als inspiratiebron de coronacrisis te lijf: ‘Het activisme is terug in de literatuur’” (versie april 2021), geraadpleegd op 16 november 2022 via <https://www.demorgen.be/tv-cultuur/kunstenaars-gaan-met-paul-van-ostaijen-als-inspiratiebron-de-coronacrisis-te-lijf-het-activisme-is-terug-in-de-literatuur~b7ce3e05/?referrer=https%3A%2F%2Fdeburen.eu%2F>

gemaakt met de plekken en gebouwen die een rol hebben gespeeld in het persoonlijke leven van Paul.

Zahra Eljadid bekeek het leesatelier van 'De Aftocht' met het idee dat de opdracht haar uitgelegd zou worden.⁵⁵ Dit gebeurde niet, maar in de plaats kreeg ze iets anders waardevols: "We kregen meer diepte en meer kennis van de perceptie van Paul van Ostaijen zelf en in het werk van Van Ostaijen. En dat vond ik wel een meerwaarde, want je kunt het zelf lezen maar dan is het uw eigen interpretatie."⁵⁶ Nu kregen de makers in die leesateliers ook juist zicht op de interpretatie van wat Paul van Ostaijen bedoeld had. 80% van de geïnterviewde kunstenaars geeft aan dat de leesateliers hebben gezorgd voor het beter begrijpen van de geschiedenis van het werk, de verborgen boodschappen en subtiele verwijzingen die erachter



Figuur 7, Gaea Schoeters, Douwe Haenen, 2022

schuilgaan. En dat dit niet alleen geldt voor de mensen die nog niet bekend waren met het werk van Paul van Ostaijen, juist ook voor de mensen die wel al oppervlakkig zijn werk kenden. Je verhoudt je toch anders tot een werk op het moment dat je er een uur lang woord voor woord doorheen gaat. Gaea Schoeters noemt dat ook een van de sterke punten van het project in zijn algemeenheid: het gaat verder dan de oppervlakte. Schoeters ziet de leesateliers dan ook als een cadeau: "Ik ben het soort auteur wat anders gewoon drie maanden research had gedaan om het toch te begrijpen, maar dat was hier met de deadline geen optie." De leesateliers waren dus ook praktisch ondersteunend, maar ook voor makers die gewoon meer kennis wilden krijgen over die periode van de Nederlandse Literatuur. Zo gaf Otto Wickers (Lucky Fonz III) aan dat hij een lacune heeft in zijn kennis van Nederlandse literatuur omdat hij Engelse taal- en letterkunde heeft gestudeerd. Hij heeft dan ook niet alleen het leesatelier van 'Bedreigde stad' gevolgd, maar hij heeft aan de hele reeks meegedaan. En daarin is hij niet de enige. Meerdere makers worden langzamerhand een vast publiek bij de leesateliers. Het gaat hier wel vooral om mensen die een link hebben met taal- en letterkunde. De leesateliers zijn namelijk ook nogal niche.⁵⁷ Michelle Samba noemt het leesatelier op momenten ook saai, maar ziet dat zelf niet direct als iets slechts.⁵⁸ Ze geeft aan dat zonder het leesatelier ze het gedicht misschien aan de kant had gelegd en gewoon was begonnen met maken. Maar nu werd er samen gelezen en woord voor woord ingegaan op de betekenis.⁵⁹ Ze er vertelt verder over dat wanneer je ergens interesse in hebt, je je erin kan verdiepen, maar dat het ook de andersom werkt: dat wanneer je je ergens in verdiept een interesse kan ontstaan. Iets wat het leesatelier bij haar heeft teweeggebracht.⁶⁰ En daar zal zij niet de enige in zijn.

⁵⁵ Eljadid, Z., kunstenaar, geïnterviewd door D. Haenen op 13 januari 2023 te Antwerpen.

⁵⁶ Ibidem

⁵⁷ Samba, M., artiest, geïnterviewd door D. Haenen op 15 december 2022 te Amsterdam.

⁵⁸ Ibidem

⁵⁹ Ibidem

⁶⁰ Ibidem

Wat Peter Holvoet-Hanssen ook aangaf, is dat juist de bijdragen van het publiek tijdens de leesateliers zo waardevol zijn geweest voor hem. “De deelnemers waren constant dingen aan het aandragen, jong en oud. Dat was ook zo fijn, jonge mensen en oudere mensen, waardoor we de tekst allemaal met andere ogen bekeken”, vult Peter aan. Tijdens zo’n leesatelier kon dus niet alleen Matthijs zijn kennis delen, er was ook een publiek dat actief bezig was met het onderzoeken van de gedichten en het delen van hun vondsten en ideeën.

Sumai Yayha gaf wel aan dat de leesateliers vooral over de historie gingen. Voor hem werkte de vorm juist meer als inspiratie dan de geschiedenis van het verhaal. Hij geeft het niet als kritiek, maar geeft wel aan dat het voor zijn artistieke bijdrage zelf minder relevant was.⁶¹

Maar niet alleen de leesateliers verschaften meer inzicht over *Bezette stad* en de persoon erachter. Ook de wandelingen door Antwerpen met Matthijs de Ridder als gids deden dat. Zo vertelde Mira daarover het volgende tijdens De 24u van Paul van Ostaijen: “Ik vind dat heel interessant, dat hoe de woorden geplaatst zijn op zich al een verhaal is. En ook wel heel tof om door die wandeling iets meer te begrijpen. Want ik vind het (*Bezette stad*) soms ook iets vrij hermetisch en ik kan nu met andere ogen het gedicht lezen. Ik denk dat die wandelingen nog veel succes gaan hebben.” Ze geeft aan dat ze mede door de wandeling zich beter in het werk heeft kunnen verplaatsen, door de plekken te zien waar van Ostaijen ging voor zijn vertier.⁶² En dat dat vaak dezelfde plekken zijn waar honderd jaar later de mensen tijdens een crisis weer naartoe trekken. De wandeling bracht het tot leven. Maar ook illustrator Dieter De Schutter gaf aan dat de stad Antwerpen een mooie voedingsbodem is voor het maken van de artistieke bijdragen. Door simpelweg te kijken naar de gebouwen waar van Ostaijen naar keek, wist hij zich te verplaatsen in een bepaald gedachtegoed.⁶³

Zo gaven de meesten aan dat de leesateliers en de wandelingen hebben bijgedragen aan het maakproces en dat hun concept of idee vaak nadien ontstond, doordat sommige dingen opeens helder waren geworden. Het educatieve onderdeel is voor velen de basis geweest van waaruit hun maakproces is vertrokken.

3.2 Artistieke Antwoorden

De deelnemende kunstenaars hebben elk een artistiek antwoord op basis van ‘Bezette stad’ geschreven. De gedachtegang van de curatoren was hier om een eigentijdse reactie te krijgen, een werk dat niet alleen met het verleden maar ook met het heden in dialoog treedt. Hoe hebben de (woord)kunstenaars dit maakproces ervaren? Hoe zijn ze te werk gegaan en wat betekent het voor hen?

Een van de eerste met wie is gesproken binnen dit onderzoek is Dieter De Schutter, verantwoordelijk voor de illustratie van de Besmette Stad, de verwerking van De Aftocht aan metrostation Opera in Antwerpen en talloze andere verwerkingen. Dieter gaf aan zich binnen zijn artistiek proces misschien minder op het werk *Bezette stad* te focussen, maar meer op de stad zelf. “De stad was dikwijls leeg, maar toch zag je overal zo lichtjes en beweging. Dus best veel leven, maar allemaal binnenshuis.”⁶⁴ Dit beeld zie je dan ook weer terug in zijn werken. Zijn werken, die de Besmette Stad tot leven doen komen, hebben misschien niet de meest aanduidbare link met van Ostaijen. Het zit hem meer in de maakwijze. Dieter is net als Paul

⁶¹ Yayha, S., schrijver, geïnterviewd door D. Haenen op 14 december 2022 te Den Haag.

⁶² Mira, “De 24u van Paul van Ostaijen” (22 februari 2021), <https://www.youtube.com/watch?v=KRY9bb5IKHs>.

⁶³ De Schutter, D., illustrator, geïnterviewd door D. Haenen op 7 december 2022 te Deurne.

⁶⁴ Ibidem

door de lege stad Antwerpen gaan wandelen en gaan reageren op wat hij hier zag. Daarnaast was het voor Dieter ook van belang om iets warms en vrolijkere beelden mee te geven, zeker als het zich moest verhouden tot een werk dat eigenlijk om oorlog draait.⁶⁵ Niet alleen Dieter gaf aan De Aftocht een meer positieve draai, tijdens het gesprek met Michelle Samba vertelde zij dat ze juist een tegenantwoord wilde maken, iets positievers. De uitwerking daarvan werd haar drumgedicht 'ik sil it omdraaie'.⁶⁶ Bij Michelle ontstond haar artistieke bijdrage eerst als een gedicht op drums, dat te zien is in haar video.⁶⁷ Daarin zit ze aan een drumstel bij het water, in de natuur, iets wat ze tijdens corona is beginnen te doen: met haar net behaald rijbewijs rijden naar een mooie plek in de natuur en daar muziek maken. Hier had ze een bijschrift in het Fries bij gemaakt, waarvan Marleen Nagtegaal haar vroeg om dat uit te werken tot een volledig gedicht. Op een natuurlijke manier ontvouwde het gedicht zich verder en ontstond er een Friese tekst bij het drumgedicht. "Ik ben mede ook door het Van Ostaijenproject meer in het Fries gaan werken", zegt Michelle tijdens haar interview. Haar artistieke bijdrage is nu ook onderdeel van haar repertoire en ze voert het regelmatig op.⁶⁸

Michelle Samba is niet de enige bij wie de artistieke bijdrage de voedingsbodem is geworden voor een werk dat verder reikt dan het project. Ook Peter Holvoet-Hanssen en Gaea Schoeters gaven aan dat ze verder aan de slag zijn gegaan met hun artistieke bijdrage. Voor Peter Holvoet-Hanssen betekende dit dat hij zijn gedicht heeft opgenomen in zijn boek *De wolken dragers*.⁶⁹ "Dan is dat gedicht eigenlijk de aanzet geworden van een explosie. Dat is dan uiteindelijk in een boek terechtgekomen. Mijn bijdrage is dankzij deBuren eigenlijk de lont geworden", vertelt Peter over zijn bijdrage. Voor Peter blijft het ook niet alleen bij de bundel. Hij geeft aan graag in langdurige projecten te werken en dat hij dus nu al een stip op de horizon van 2028 heeft gezet. 2028 is namelijk het volgende van Ostaijenjubileum, honderd jaar na zijn dood.

Gaea Schoeters zag in 'H olle H aven' de mogelijkheid om er een voorstelling aan te koppelen en het vervolgens ook nog in de vorm van een film te gieten. In haar artistieke bijdrage ging ze op zoek naar een manier waarop ze de stem van Paul van Ostaijen kon behouden, maar er de oorlogscontext uit kon halen en vervangen door de covidcontext. Haar bijdrage is in zekere zin dan ook een dialoog: "Hoe kan ik het veranderen [op een manier] waar[mee] ik trouw blijf aan zijn idee, maar [die] past bij mijn persoonlijkheid. Dus dan krijg je inderdaad een soort gesprek", vertelt Gaea.⁷⁰ Ze had haar bijdrage nog maar net af en kon die al gebruiken om een voorstelling te maken. Dit omdat ze in de tekst zowel een verhaal als een ritmisch en muzikaal aspect zag; dingen die zich lenen voor het podium. En het van Ostaijenjaar speelde ook een rol in de keuze voor de tekst. Het gaf namelijk een idee van mogelijke speelbaarheid.⁷¹

Het gevolg van het gebruiken van hun bijdrage buiten de oorspronkelijke context van Besmette Stad is dat er ook weer een nieuw publiek mee in contact komt. Zo zijn de fans van Chibi Ichigo onbewust, of soms bewust, in contact gekomen met de zin 'Boem paukeslag, daar ligt alles plat', Van Ostaijens woorden die een plek hebben gevonden in het refrein van haar nummer 'Gracht', een nummer dat alleen op Spotify al 284.041 keer afgespeeld is.⁷² Het

⁶⁵ De Schutter, D., illustrator, geïnterviewd door D. Haenen op 7 december 2022 te Deurne.

⁶⁶ Samba, M., artiest, geïnterviewd door D. Haenen op 15 december 2022 te Amsterdam.

⁶⁷ deBuren, "Ik sil it omdraaie" (versie 2021), geraadpleegd op 27 februari 2023 via https://deburen.eu/magazine/michelle_samba.

⁶⁸ Samba, M., artiest, geïnterviewd door D. Haenen op 15 december 2022 te Amsterdam.

⁶⁹ Holvoet-Hanssen, P., *De wolken dragers* (Pelckmans: 2020).

⁷⁰ Schoeters, G. schrijver, geïnterviewd door D. Haenen op 13 december 2022 te Brussel.

⁷¹ Ibidem

⁷² Ichigo, C., "Gracht", <https://open.spotify.com/track/6qPqYchqpJWl1Gq6sGw0za?si=468ea7b00b674191>, geraadpleegd op 14 februari 2023.

nummer 'Gracht' maakte ze naar aanleiding van haar opdracht bij deBuren voor Besmette Stad.⁷³

De teksten van *Bezette stad* bleken een vruchtbare bodem om inspiratie te vinden die dicht bij de makers ligt. Shamisa Debroey vond die voor haar bijdrage 'Ragtime Nightmare', vernoemd naar een van de laatste zinnen uit het gedicht 'Rouwstad'. Die gaat er eigenlijk over dat tijden zich blijven herhalen en dat de noodzaak voor rechtvaardigheid en zeggenschap nooit gedaan is. Ze noemt het een eeuwig gesprek. Op het moment dat zij gevraagd werd om een artistiek antwoord te maken waren de Black Lives Matter-protesten volop aan de gang. Daarover zegt Debroey in een interview het volgende: "Ik kon toen aan niets anders denken. Mijn leven is zo verbonden aan de issues van wat het betekent om zwart te zijn, Afro-Europeaan. En wat betekent het voor mij om iets te vertellen aan mensen? De link in de tekst was zo duidelijk. Het staat ook in de tekening: ik ben de straat, het oog ziet, de duisternis drinkt. Het zijn allemaal gevoelens die wij hebben in die strijd voor gelijkheid, gelijkwaardigheid."⁷⁴

Jaouad Alloul sluit zich in zijn artistieke bijdrage aan bij de strijd voor gelijkwaardigheid. In 'Eind van ons Latijn' spreekt hij van een vuist, een vuist die terug te voeren is tot in 'Music Hall 5'. "Ik denk dat wij in een hele interessante periode zitten waar wij als kunstenaar input kunnen krijgen van wat er gebeurt in de wereld", zegt Jaouad tijdens de De 24u van Paul van Ostaijen.⁷⁵ Voor Sumai is dat niet alleen iets van deze tijd, maar is het eigen aan kunstenaars om te reflecteren op wat er gebeurt in de wereld en in je eigen omgeving.⁷⁶ Voor Alex Deforce betekende dat niet alleen inhoudelijk reflecteren op je omgeving, maar ook kijken naar waar die omgeving behoefte aan zou hebben. "Ik wist redelijk in het begin dat het een nummer zou worden. Toen heb ik Willem Endfest aangesproken om er een acid/new beat nummer van te maken. Want de tijden zijn er niet naar om iets zacht en ambient te maken. Want mensen willen knallen."⁷⁷

Doordat de artistieke reacties niet alleen de geest van Paul van Ostaijen behouden, maar zich ook verhouden tot een tijd krijg je automatisch een vorm van een tijdsdocument, al dan niet een artistieke vorm. Lucky Fonz III vertelt hierover dat hij het gek vindt dat er zoveel dingen in zijn tekst zitten waarvan we nu de context verloren zijn. "Dat is grappig, want daarin rijmt het met het werk van Van Ostaijen", vult hij aan. Hij ziet Paul zijn *Bezette stad* ook als een artistiek tijdsdocument. Hij is van mening dat als je wil weten hoe een jong iemand die oorlog ervaren heeft, je misschien nog wel beter zijn bundel kunt lezen. En dat je over een honderdtal jaar juist ook weer terug kan grijpen naar dit project, wil je een beeld krijgen van de maanden van de coronapandemie.⁷⁸

⁷³ Bongers-Dek, W., directeur deBuren, gesprek met D. Haenen op 6 oktober 2022 te Halle.

⁷⁴ Debroey, S., "De 24u van Paul van Ostaijen" (22 februari 2021), <https://www.youtube.com/watch?v=KRY9bb5IKHs>, 1:17:00

⁷⁵ Alloul, J., "De 24u van Paul van Ostaijen" (22 februari 2021), <https://www.youtube.com/watch?v=KRY9bb5IKHs>, 1:17:00

⁷⁶ Yayha, S., schrijver, geïnterviewd door D. Haenen op 14 december 2022 te Den Haag.

⁷⁷ Deforce, A., "De 24u van Paul van Ostaijen" (22 februari 2021), <https://www.youtube.com/watch?v=KRY9bb5IKHs>, 2:10:44

⁷⁸ Wichers, O., artiest, geïnterviewd door D. Haenen op 17 januari 2023 te Amsterdam.

3.3 Persoonlijk

Welke invloed heeft Besmette Stad gehad op de makers op individueel niveau?

Een terugkerend thema in de interviews is dat de makers nieuwe dingen hebben geprobeerd, grenzen hebben verlegd, soms persoonlijke en soms fysieke grenzen. Dit gaat om verschil in genres, vorm en over eerste keren (in het buitenland) exposeren. Het in het buitenland exposeren kwam naar voren in het interview met Zahra Eljadid, maar zal zeker nog voor anderen gelden. “deBuren is momenteel de enige partner die mij de mogelijkheid heeft gegeven in het buitenland te exposeren, iets wat ik nog nooit gedaan had”, vertelt Zahra. Voor Sumai Yahya ging het over een eerste keer experimenteren met vorm. Dit had hij in zijn vorige werken nog niet eerder gedaan. “Ik had nooit gedacht dat ik dat kon doen met schrijven. Ik had het nog nooit gezien.” Tijdens het interview geeft Sumai aan gefascineerd te zijn geraakt door van Ostaijen. Daarnaast zei hij dat hij het normaal moeilijk vindt om in thema’s te werken, maar dat corona zo breed was dat hij zijn eigen vrijheid alsnog kon opzoeken. Nu hij groeit als schrijver merkt hij dat het uitdrukken in thema’s hem ook steeds gemakkelijker afgaat. Maar uiteindelijk kiest hij nog steeds het liefst zijn eigen thema’s.⁷⁹ Lucky Fonz III maakte voor Besmette Stad zijn eerste muzikale gedicht met een drumcomputer, iets waar hij hiervoor nog maar weinig tot geen ervaring mee had. Hij beschouwt zijn bijdrage dan ook als zijn eerste uitwerking met drumcomputer waar hij tevreden over is.⁸⁰ Het bleef niet alleen bij het maken van het nummer, maar ook het live brengen ervan tijdens De 24u van Paul van Ostaijen was de eerste keer dat hij zo’n computer moest programmeren voor een optreden. “Wat ik leuk vond, is dat je eigenlijk door de experimentele geest van die Oscar en Paul, dat ik daardoor wel door mijn eigen comfortzone ben getrapt”, stelt Lucky Fonz III.⁸¹



Figuur 8, Lucky Fonz III, Douwe Haenen, 2023

Het heeft voor velen ook een financiële invloed gehad die eigenlijk te onderscheiden is in twee vormen: het werkelijke honorarium en de zichtbaarheid. De honoraria die gegeven werden door deBuren waren voor veel van de artiesten meer dan welkom in een onzekere tijd. Voor sommige kunstenaars betekende de pandemie ook een inkomensvermindering en speelmogelijkheden vielen weg.⁸² Een deel van de makers van Besmette Stad haalt het gros van hun inkomen uit liveoptredens en tournees.^{83/84} Met als gevolg dat sommigen zelfs moeite hadden hun huis te betalen.⁸⁵ Michelle Samba gaf ook aan dat het gevolg van goed betaald te krijgen voor de kunst die je maakt, is dat je dan ook meer van jezelf kan geven. “Dat maakt dat je de tijd kan nemen en niet alles op 20% hoeft te doen. Dat zie je dan ook terug in het werk.”⁸⁶ Het andere economische aspect is vergroting van de zichtbaarheid. Het heeft makers zoals

⁷⁹ Yayha, S., schrijver, geïnterviewd door D. Haenen op 14 december 2022 te Den Haag.

⁸⁰ Wichers, O., artiest, geïnterviewd door D. Haenen op 17 januari 2023 te Amsterdam.

⁸¹ Ibidem

⁸² Schoeters, G., schrijver, geïnterviewd door D. Haenen op 13 december 2022 te Brussel.

⁸³ Wichers, O., artiest, geïnterviewd door D. Haenen op 17 januari 2023 te Amsterdam.

⁸⁴ Holvoet-Hanssen, P., dichter, geïnterviewd door D. Haenen op 10 januari 2023 telefonisch vanuit Brussel.

⁸⁵ Samba, M., artiest, geïnterviewd door D. Haenen op 15 december 2022 te Amsterdam.

⁸⁶ Ibidem

Dieter De Schutter *in the picture* gezet. Hij vult aan dat het ook heeft gezorgd voor nieuwe opdrachten.⁸⁷ Ook Michelle wordt regelmatig nog gevraagd om het werk dat ze voor Besmette Stad heeft gemaakt op te voeren.⁸⁸ Maar er is ook zichtbaarheid over de grenzen heen: dankzij fysieke optredens, het digitale platform en alle vertalingen zijn hun werken in drie landen terechtgekomen. Doordat nog niet alle vertalingen rond zijn, is voor sommige kunstenaars het momentum wel een beetje weg. Maar ze zijn nog steeds dankbaar voor de kans.

⁸⁷ De Schutter, D., illustrator, geïnterviewd door D. Haenen op 7 december 2022 te Deurne.

⁸⁸ Nagtegaal, M., artistiek leider Explore the North, geïnterviewd door D. Haenen op 12 januari 2023.

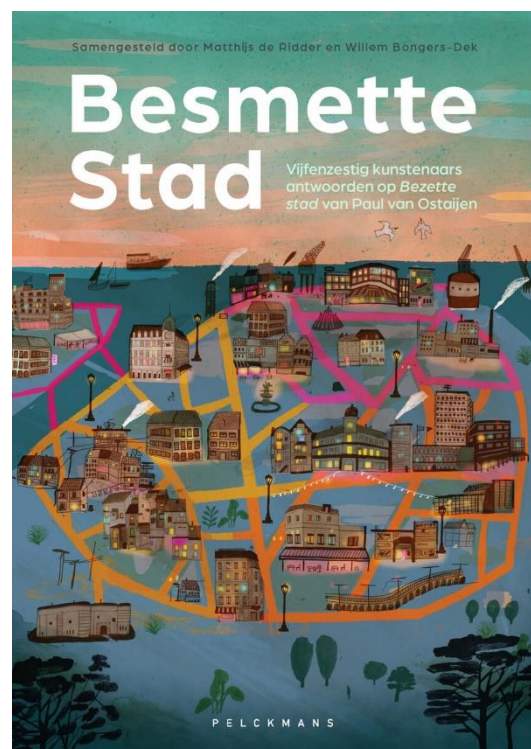
4. Hoe heeft ‘Besmette Stad’ het publiek bereikt?

Op welke manier heeft het publiek toegang gehad tot het project Besmette Stad en hoe toegankelijk waren deze facetten?

4.1 Publicaties

Welke publicaties zijn er geweest binnen het project Besmette Stad en hoe werden deze ontvangen?

In het jaar 2021 werden er drie publicaties rond Paul van Ostaijen uitgegeven. Twee daarvan waren rechtstreeks afkomstig van het project Besmette Stad. In februari verschenen *Boem Paukeslag* en de bloemlezing van *Besmette Stad*, beide uitgegeven door Pelckmans.⁸⁹ Het andere boek dat in maart 2021 opnieuw werd uitgegeven is *Bezette stad* van Paul van Ostaijen zelf. Boom uitgeverij Amsterdam is verantwoordelijk voor deze heruitgave, inclusief een nawoord van Erik Spinoy.⁹⁰ Het is niet dat deBuren verantwoordelijk is voor deze heruitgave, maar het kwam hun eigen project en publicaties wel ten goede. Een hernieuwde aandacht voor Van Ostaijen kan ook projecten rond Van Ostaijen in de kijker zetten. Zo werd er op 2 april 2021 in de Volkskrant een recensie gepubliceerd over alle drie de publicaties.⁹¹ *Bezette stad* kreeg vijf sterren, *Boem Paukeslag* kreeg er drie en de bloemlezing twee. *Boem Paukeslag* is een boek dat tot stand is gekomen door de leesateliers.⁹² Matthijs de Ridder kwam er tijdens het voorbereiden van de leessessies achter dat de kennis die hij had over *Bezette stad* niet voldoende was om over elk gedicht een uur vol te praten.⁹³ Want aan de gedichten van zeven pagina's, maar ook aan die van één pagina moest evenveel tijd besteed worden. Dit resulteerde in een nieuw onderzoek naar de bekende en onbekende betekenissen en verwijzingen in de gedichtenbundel. Dit onderzoek werd aangevuld met de bijdragen van enthousiaste deelnemers tijdens de leesateliers, die Matthijs ook steeds van nieuwe inzichten



Figuur 9, *Besmette stad* cover, Pelckmans 2021

⁸⁹ Pelckmans, “Geschiedenis, politiek, kunst, cultuur & maatschappij” (versie 2023), geraadpleegd op 7 maart 2023 via <https://www.pelckmansuitgevers.be/boeken/geschiedenis-politiek-kunst-cultuur-maatschappij.html>.

⁹⁰ Boom uitgeverij Amsterdam, *Bezette stad* (versie onbekend), geraadpleegd op 15 februari 2023 via https://www.boomgeschiedenis.nl/product/100-9727_Bezette-stad#auteurs.

⁹¹ de Vugt, G., “Na honderd jaar zucht en siddert de poëzie van Paul van Ostaijen nog altijd van het leven” (versie 2 april 2021), geraadpleegd op 15 februari 2023 via <https://www.volkskrant.nl/cultuur-media/na-honderd-jaar-zucht-en-siddert-de-poezie-van-paul-van-ostaijen-nog-altijd-van-het-leven~bfc73903/>.

⁹² Bongers-Dek, W., directeur deBuren, de Ridder, M., schrijver, geïnterviewd door D. Haenen op 23 januari 2023 te Antwerpen.

⁹³ Ibidem

voorzagen.⁹⁴ Volgens Matthijs was een boek een logisch gevolg: “Langzamerhand begon er een corpus te ontstaan. Ik wil niet zeggen met fluitend gemak, maar toch redelijk snel heb ik er een boek van kunnen maken.”⁹⁵ In het boek schrijft Matthijs over hoe *Bezette stad* tot stand is gekomen en neemt hij je mee door het Antwerpen waarop Van Ostaijens werk zich focust.

Deze publicatie is een mooi voorbeeld van iets wat niet gepland was binnen het project, maar zich op een organische manier heeft ontplooid. Op deze manier heeft de kennis die tijdens de leesateliers is vergaard bij een breder publiek terechtgekomen. Op basis van cijfers bij uitgeverij Pelckmans waren hier eind 2022 1.754 exemplaren van verkocht.⁹⁶

Het boek *Besmette Stad* is een bloemlezing geworden van het project.⁹⁷ Er staat een selectie van bijdragen in die voor *Besmette Stad* en één-twee-marsj zijn gemaakt. Het is een selectie geworden, omdat niet alles van de artistieke bijdragen is te vertalen naar een fysieke papieren versie. Zo waren er ook video's, muziknummers en beeldende kunstwerken. Een selectie hiervan is naar tekst vertaald. Het videokunstwerk van Lisette Ma Neza en Maja-Ajmia Yde Zellama is daar een voorbeeld van.⁹⁸ Hiermee halen de curatoren soms wel iets weg uit de originele context van het kunstwerk. Zo gaf Lucky Fonz III tijdens zijn interview aan dat hij zijn werk als muzikaal gedicht beschouwt. “Als ik eerlijk ben vind ik het beter op de website dan op papier. Ik vind mijn werk op papier ook gewoon de helft van iets.” In de bloemlezing is namelijk alleen het geschreven gedicht terug te vinden. Toch respecteert en vertrouwt hij hierin de keuze van Matthijs en Willem. Als ze het slecht zouden vinden, zouden ze het niet drukken, is hij van mening.⁹⁹ Recensies over de bloemlezing zijn wisselend. De eerdergenoemde recensie in de Volkskrant mist het openbreken van de lineariteit zoals Van Ostaijen dat deed.¹⁰⁰ En vindt dat het daardoor enige speelsheid mist, “waarmee het toch vooral literatuur van de lockdown is, en niet van de *Lockerung*(*versoepeling*).”¹⁰¹ De Trouw is in tegenstelling hiermee dan weer heel positief: “De gedichten, tekeningen, essays, verhalen ademen de geest van Van Ostaijen, ze zijn licht met oog voor het kleine, ze zijn kritisch, gericht op de toekomst en houden een spiegel voor”, schrijft Janita Monna.¹⁰² Ook in de Boekenkrant vinden we lovende woorden terug. Nora van Ouwerkerk is van mening dat er veel herkenning in de bijdragen zit voor de lezer. En dat juist die herkenning het toegankelijk maakt voor mensen die niet zo vaak met poëzie in aanraking komen: “De herkenning geeft de lezer houvast tijdens het lezen van het gedicht.”¹⁰³ Ook Mathijs Sanders stelt zich vragen in een artikel voor Neerlandistiek over de bloemlezing. Hij vraagt zich af of niet juist de “onherhaalbaarheid” van *Bezette stad* het boek tot een topstuk maakt.¹⁰⁴ Maar na het lezen van *Besmette Stad* is ook hij van mening dat het een interessant experiment is geworden en dat het in de beste bijdragen zich weet te

⁹⁴ Bongers-Dek, W., directeur deBuren, de Ridder, M., schrijver, geïnterviewd door D. Haenen op 23 januari 2023 te Antwerpen.

⁹⁵ Ibidem

⁹⁶ Pelckmans, J. E-mail aan Douwe Haenen, verstuurd op 24 november 2022.

⁹⁷ deBuren, “Besmette stad” (versie 2021), geraadpleegd op 15 februari 2023 via <https://www.pelckmansuitgevers.be/besmette-stad.html>.

⁹⁸ Ma Neza, L., “De 24u van Paul van Ostaijen” (22 februari 2021), <https://www.youtube.com/watch?v=KRY9bb5IKHs>, 1:27:00.

⁹⁹ Wichers, O., artiest, geïnterviewd door D. Haenen op 17 januari 2023 te Amsterdam.

¹⁰⁰ de Vugt, G., “Na honderd jaar zucht en siddert de poëzie van Paul van Ostaijen nog altijd van het leven” (versie april 2021), geraadpleegd op 15 februari 2023 via <https://www.volkskrant.nl/cultuur-media/na-honderd-jaar-zucht-en-siddert-de-poezie-van-paul-van-ostaijen-nog-altijd-van-het-leven-bfc73903/>.

¹⁰¹ Ibidem

¹⁰² Monna, J., “Honderd jaar na van Ostaijens *Bezette stad*, heerst er weer angst in Antwerpen” (maart 2021), geraadpleegd op 15 februari 2023 via <https://www.trouw.nl/cultuur-media/honderd-jaar-na-van-ostaijens-bezette-stad-heerst-er-weer-angst-in-antwerpen-ba39ceea/>.

¹⁰³ van Ouwerkerk, N., “Marsjeren door de bezette stad” (april 2021), geraadpleegd op 15 februari 2023 via <https://boekenkrant.com/recensie-marsjeren-door-de-bezette-stad/>.

¹⁰⁴ Sanders, M., “Bezette stad, Besmette stad” (versie augustus 2021), geraadpleegd op 15 februari 2023 via <https://neerlandistiek.nl/2021/08/bezette-stad-besmette-stad/>.

onttrekken van Paul van Ostaijen en juist interessante vraagstukken aan deze tijd kan verbinden.¹⁰⁵ December 2022 waren er bij Pelckmans 1.390 gefactureerde exemplaren van *Besmette Stad*.

In 2022 volgde er bij uitgeverij Pelckmans nog een bloemlezing, deze keer met bijdragen gemaakt voor *De Aftocht*, het slotakkoord van het project waarin 40 Duitse, Nederlandse en Belgische makers aan de slag gingen met het laatste gedicht uit *Bezette stad*. Deze bundel heeft het in de verkoop minder goed gedaan dan de andere twee en bevindt zich eind 2022, 10 maanden na het verschijnen, op 382 gefactureerde exemplaren. In de twee recensies die zijn verschenen over de bundel zijn de schrijvers positief. Op Mappa Libri, een online recensieplatform voor 'kwaliteit', staat een mooie analyse door Jan-Bart Claus van wat de verschillende bijdragen in het boek vertellen.¹⁰⁶ Zo schrijft Claus het volgende: "Nieuwe woorden en collectiviteit blijken de wegbereiders naar een toekomst." Hij ziet als kracht van de bundel dat er in de bijdragen sprake is van neerslachtigheid, maar tegelijkertijd barsten de artistieke antwoorden van energie. "De samenstellers slaagden erin om niet enkel een ode aan Van Ostaijen te brengen, maar ook een toekomst af te beelden."¹⁰⁷ In Tzum verscheen ook een recensie door Jan de Jong: "Een deel van de bijdragen brengt de tijd van Paul van Ostaijen in herinnering, terwijl andere zich meer op de actualiteit richten." De Jong vindt *De Aftocht* een bundel waarin vele artiesten kiezen voor een unieke en eigen invalshoek.¹⁰⁸ Hij is ook positief te spreken over de vertalingen van de Duitstalige bijdragen. De keuze om de Friese bijdrage van Michelle Samba niet vertaald te drukken begrijpt hij dan weer minder. Dit laatste was echter geen bewuste keuze, de vertaling was niet op tijd klaar voor de druk van de bloemlezing.

¹⁰⁵ Ibidem

¹⁰⁶ Claus, J.B., "Als we nu eens samen gaan?" (mei 2022), geraadpleegd op 16 februari via https://mappalibri.be/?navigatieid=61&via_navigatieid=&recensieid=9648.

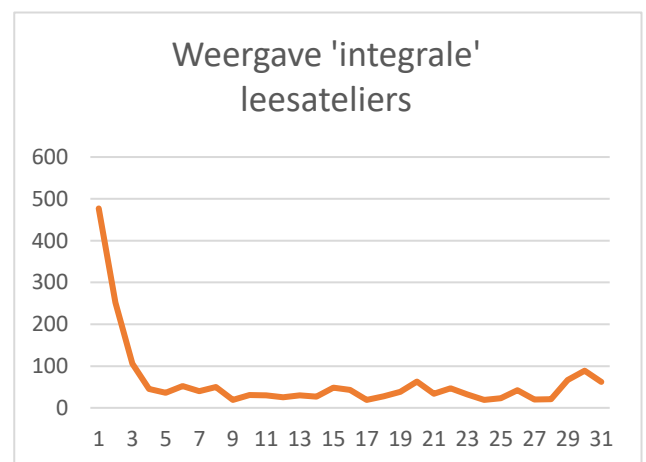
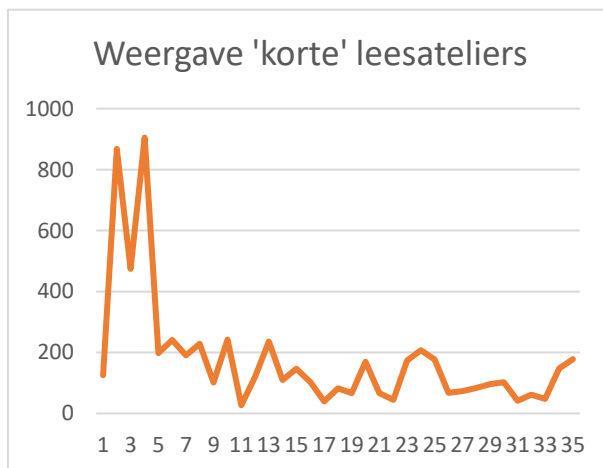
¹⁰⁷ Ibidem

¹⁰⁸ de Jong, J., "Gedichten voor het einde van een oorlog" (versie maart 2022), geraadpleegd op 16 februari 2023 via <https://www.tzum.info/2022/03/recensie-samenstelling-anna-eble-marleen-nagtegaal-e-a-de-aftocht/>.

4.2 Educatie

Besmette Stad telde een paar educatieve onderdelen die ook toegankelijk waren voor publiek. Hieronder vallen de leesateliers, de wandelingen door Antwerpen - zowel die met Matthijs als gids als die met de ErfgoedApp - en het online lesmateriaal. De eerste online onderdelen waren de leesateliers die meestal rond de 30 deelnemers hadden, met een piek van 122 bij het leesatelier over Music Hall 2. Dit laatste is te verklaren omdat er voor dit gedicht een open call was. Ze lieten 'het volk' reageren op het bekende 'Boem paukeslag'.¹⁰⁹ Bij de rest van de leesateliers waren vooral werknemers van deBuren, de artiesten binnen het project en geïnteresseerden in Paul van Ostaijen en/of Nederlandse letterkunde aanwezig.¹¹⁰ Tijdens het interview met Monica Callens gaf ze aan dat ze het jammer vond dat ze er pas later achter kwam dat die leesateliers er waren. Ze had ze namelijk graag live gevolgd.¹¹¹ Gaea Schoeters gaf aan dat er op het moment van de leesateliers ook veel concurrentie was. Ze noemt de Leesclub voor theaterteksten van Nico Boon als voorbeeld.¹¹²

De leesateliers zijn nadien wel bekeken door vele anderen. Ze werden zowel volledig als ingekort op het YouTube kanaal van deBuren geplaatst, gemonteerd door Marcia van der Zwan. Van de integrale leesateliers zijn alleen de eerste drie relatief goed bekeken, respectievelijk 477, 252 en 106 keer.¹¹³ De daaropvolgende blijven allemaal onder de 100 views.¹¹⁴ De ingekorte leesateliers hebben een stabielere gemiddelde van 179 kijkers per video, met ook voor de eerste video's uitschieters tot 905 weergaven.



Monica Callens vertelde dat ze de leesateliers fijn in elkaar gestoken vond, omdat er zowel vanuit Nederlandse als Vlaamse lezers input kwam.¹¹⁵ Ze vond het fijn dat er ook dingen werden aangedragen die niet alleen van literatuurspecialisten kwam.

¹⁰⁹ Bongers-Dek, W., directeur deBuren, de Ridder, M., schrijver, geïnterviewd door D. Haenen op 23 januari 2023 te Antwerpen.

¹¹⁰ deBuren, "Leesatelier Bezette Stad | Aflevering 22 integraal", geraadpleegd via https://www.youtube.com/watch?v=YuAofl5_cRc&t=4s.

¹¹¹ Callens, M., docent Nederlands, geïnterviewd door D. Haenen op 20 januari 2023.

¹¹² Schoeters, G., schrijver, geïnterviewd door D. Haenen op 13 december 2022 te Brussel.

¹¹³ deBuren, "Besmette stad: integrale leesateliers", geraadpleegd op 16 februari 2023 via <https://www.youtube.com/playlist?list=PLgxbksat77lcNrSvfe47vR2cAc0u-S3lf>.

¹¹⁴ Ibidem

¹¹⁵ Callens, M., docent Nederlands, geïnterviewd door D. Haenen op 20 januari 2023.

De leesateliers zijn ook niet gestart vanuit het idee om publiek te trekken. Matthijs de Ridder vertelt dat ze in eerste instantie zijn ontstaan om de makers te begeleiden in hun vooronderzoek.¹¹⁶ Willem Bongers-Dek kwam vervolgens met het idee om het publiek te maken en daar geldt voor te vragen.¹¹⁷ “Het hele idee van een publiek groeit dan in derde instantie pas. Daar begin je niet mee”, vertelt Matthijs erover.¹¹⁸ Dit kan de lagere publiekscijfers verklaren; het publiek maken is niet vanaf het begin het idee van de leesateliers geweest.

De Paul van Ostaijenwandelingen hadden ook een sterk educatief element, namelijk meer diepte-inzicht geven in het leven van Paul van Ostaijen in Antwerpen. Bepaalde gebouwen, zoals het geboortehuis van Van Ostaijen, komen opnieuw onder de aandacht door er simpelweg aan een nieuwe groep informatie rond te voorzien. De wandelingen van één-twee-marsj vormden een experiment dat op dat moment voor het eerst werd uitgevoerd. Ze waren ook vooral bedoeld om de artiesten binnen dit onderdeel te inspireren voor een nieuwe bijdrage.¹¹⁹ Er waren bij deze wandelingen vier keer 10 personen aanwezig, het aantal dat op dit moment mocht samenkomen in een openbare ruimte.¹²⁰ Vanaf 8 mei deden ze in lijn met de eerdere wandelingen opnieuw 10 wandelingen in Antwerpen met Matthijs de Ridder als gids. Op dit moment mochten 20 personen in een groep samenkomen in een openbare ruimte volgens de coronamaatregelen. De wandelingen zaten elke keer vol en het team merkte ook dat er meer vraag was.¹²¹ Op deze vraag is gereageerd door een samenwerking met FARO, waar ze binnen de ErfgoedApp de informatie van de wandeling digitaal beschikbaar hebben gemaakt. In het jaar 2021 kwamen er ook 1.039 nieuwe downloads van de wandeling op de app.¹²² Langs deze weg hebben ze de informatie dus voor een bredere groep toegankelijk gemaakt.

DeBuren heeft ook educatief materiaal ontwikkeld voor scholen. In samenwerking met De Reactor, een Vlaams-Nederlands platform voor literaire kritiek, zette ze een literair-kritische tocht op touw doorheen Besmette Stad. Tijdens de ‘speurtocht’ kunnen de docenten en leerlingen aan de hand van filmpjes, liedjes en allerlei creatieve opdrachten meereizen door *Bezette stad* van Paul van Ostaijen en enkele hedendaagse interpretaties ervan.¹²³ Het ander educatief materiaal ontstond met steun van de Taalunie en gaat over materieel erfgoed.¹²⁴ Met twee casussen proberen ze docenten en leerlingen te laten reflecteren over de betekenis van het erfgoed rond van Ostaijen. Monica Callens is aan de slag gegaan met het educatief materiaal op de website van deBuren. Ze vond het materiaal goed, maar het mocht meer en uitgebreider zijn, geeft ze aan.¹²⁵ Op de website wordt ook niet gespecificeerd voor wie het

¹¹⁶ Bongers-Dek, W., directeur deBuren, de Ridder, M. schrijver, geïnterviewd door D. Haenen op 23 januari 2023 te Antwerpen.

¹¹⁷ Ibidem

¹¹⁸ Ibidem

¹¹⁹ deBuren, “Één-twee-marsj” (versie 2020), geraadpleegd op 26 februari 2023 via https://deburen.eu/magazine/e_n_twee_marsj_wandelateliers_in_beeld.

¹²⁰ deBuren, “Totaaloverzicht 2020”, geraadpleegd op 28 februari 2023.

¹²¹ Bongers-Dek, W., directeur deBuren, de Ridder, M. schrijver, geïnterviewd door D. Haenen op 23 januari 2023 te Antwerpen.

¹²² deBuren, “Jaarverslag 2021” (Brussel, 2021), p.34.

¹²³ deBuren, “Op speur- en strooptocht door Besmette Stad” (versie 2021), geraadpleegd op 26 februari 2023 via https://deburen.eu/magazine/op_speur-_en_strooptocht_door_besmette_stad.

¹²⁴ deBuren, “Twee lessen over materieel literair erfgoed aan de hand van Bezette Stad van Paul van Ostaijen en Besmette Stad” (versie 2021), geraadpleegd op 26 februari 2023 via https://deburen.eu/magazine/twee_lessen_over_materieel_literair_erfgoed_aan_de_hand_van_bezette_stad_van_paul_van_ostaijen_en_besmette_stad.

¹²⁵ Callens, M., docent Nederlands, geïnterviewd door D. Haenen op 20 januari 2023.

educatief materiaal bedoeld is. Een kadering van het niveau en leerjaar zou het al toegankelijker maken. Callens vult aan dat zij ook een actieve docent is die zelf dit soort materiaal opzoekt en er dan mee aan de slag gaat als het bruikbaar is voor haar klas.¹²⁶ Maar niet alle docenten zijn zo gedreven. deBuren zou zelf een actievere houding kunnen aannemen in het aanbieden bij docenten. Ze merkt daarin een verschil bij collega's van de educatieve bachelor die lastiger hun weg vinden naar de kanalen en nieuwsbrieven over wat er speelt binnen de literatuur.

In de lessen op het Heilig-Hart College in Halle zijn de leerlingen ook op andere manieren aan de slag gegaan met Besmette Stad. Zo zijn meerdere klassen ten tijde van De 24u van Paul van Ostaijen live komen kijken. Monica vertelt hierover dat het leerlingen zijn die misschien nog niet van Paul van Ostaijen hadden gehoord, maar die “toch geboeid [hebben] weten te kijken”.¹²⁷ Ook tijdens de Week van het Nederlands is ze aan de slag gegaan met een artistieke bijdrage van Besmette Stad, namelijk ‘Eind van ons Latijn’, en heeft ze een analyse gemaakt van zowel het gedicht in *Bezette stad*, als het artistieke antwoord van Jaouad Alloul. Dat heeft haar geholpen om “zoiets abstract en oud als van Ostaijen” te linken aan hedendaagse problematieken zoals Black Lives Matter. “Ik geef in een hele diverse school les met verschillende nationaliteiten. En dat is heel fijn dat ik dan toch literatuur en poëzie kan gebruiken om hedendaagse problematieken aan te kaarten.” Alleen daardoor al ziet ze het project als geslaagd.¹²⁸

Ook docent Ellen Ervinck van scholengemeenschap VIIO in Tongeren ging aan de slag met Besmette Stad. Via een collega was zij op de bijdrage van Annelies Verbeke en Sanneke van Hassel gestoten. Deze bijdrage liet haar reflecteren op hoe de coronacrisis was voor de leerlingen thuis.¹²⁹ Ieder jaar hebben ze op school een poëziewedstrijd en ze bedacht een stappenplan voor dit jaar rond van Ostaijen. “Via een stappenplan liet ik de leerlingen de leefwereld van Van Ostaijen verkennen om uiteindelijk bij hun eigen leefwereld uit te komen”, zegt Ellen. Als laatste stap moesten de leerlingen aan de hand van een aantal criteria een gedicht schrijven en de resultaten mochten er zijn. “Ik had geen idee of ze veel moeite zouden doen, maar het resultaat overtrof mijn verwachtingen. Hun gedichten waren zo herkenbaar en ook over de typografie hadden ze grondig nagedacht.”¹³⁰ Een compilatievideo van hun bijdragen heeft dan ook deBuren bereikt.¹³¹ Niet alleen in Vlaanderen, ook op Nederlandse middelbare scholen gingen ze met het project aan de slag zo ook op het JTC Roosendaal. Hierover vertellen Bart Godschalk en Irene Pelupassy tijdens de 24u van Ostaijen.

Op het Heilig-Hart College in Halle zitten ook veel leerlingen die thuis Frans spreken. Tijdens het interview gaf Monica aan dat juist zij werden aangesproken en geïnspireerd. “Het voordeel van zijn poëzie, die is zo vrij, [is] dat dan de anderstalige leerlingen ook die vrijheid kunnen gebruiken en dat taal dan ook minder een drempel wordt.” Met steun van de Taalunie zijn ook nog gastcolleges georganiseerd in Berlijn, Münster en Paderborn rondom Paul van Ostaijen en het project Besmette stad.

¹²⁶ Callens, M., docent Nederlands, geïnterviewd door D. Haenen op 20 januari 2023.

¹²⁷ Ibidem

¹²⁸ Ibidem

¹²⁹ deBuren, “De good practice van docente Ellen Ervinck” (versie december 2020), geraadpleegd op 16 februari 2023 via https://deburen.eu/magazine/de_good_practice_van_docente_ellen_ervinck.

¹³⁰ Ibidem

¹³¹ VIIO Tongeren, “Compilatie expressionistische corona gedichten” (versie juni 2020), geraadpleegd op 16 februari 2023 via <https://www.facebook.com/viioTongerenBorgloon/videos/760358994703065/>.

4.3 Website

Een belangrijk onderdeel van het aan de man brengen van de artistieke bijdragen is de website geweest. Het moest een digitaal podium worden dat door iedereen tijdens de coronapandemie gebruikt kon worden. De curatoren hadden al vroeg in het project door dat dit goed uitgevoerd moest worden om het project te doen slagen. Het digitaal ontwerp bureau Vruchtvlees werd ingeschakeld om een website te creëren waar bezoekers door een stad konden dwalen. Hiervoor werden de gedichten in wijken onderverdeeld en ontvouwde zich op deze manier een blauwdruk voor een stad. Met deze blauwdruk is illustrator Dieter De Schutter aan de slag gegaan en hij heeft zo een visuele vertaling van deze literaire stad in het leven geroepen. Deze stad werd door de Nederlandse en Vlaamse ministers van cultuur ingehuldigd.¹³² De reacties op de website zijn vanuit de kunstenaars vrij positief. Vanwege de vormgeving van de website komt hun werk ook beter tot zijn recht en krijgt het een mooi podium.

Het effect meten van de website buiten bezoekerscijfers om, is lastig. Wat wel gesteld kan worden over het project is dat de website een fundamenteel onderdeel is. Het is immers de manier waarop de meeste mensen de volledige bijdragen van de kunstenaar kunnen vinden en ook hebben gevonden. Wel 123.909 personen hebben in de afgelopen drie jaar hun weg naar het online platform van Besmette Stad gevonden.¹³³

4.4 Tentoonstellingen

Het project Besmette Stad heeft meerdere tentoonstellingen, tentoonstellingsonderdelen en installaties in de openbare ruimte gekend.

- De entreehal in het Letterenhuis te Antwerpen tijdens hun Paul van Ostaijententoonstelling
- Reizende expo 'Boem Paukeslag: Bezette Stad x 5' in Nederland en België. In samenwerking met deBuren, letterenhuis Antwerpen, Bibliotheek Hasselt
- 5x Paul van Ostaijenkunst in Antwerpen
- 'De Ongeoorloofde Verplaatsing van de Music Hall' in De Slegte Antwerpen
- Ausstellung: 'Befallene Stadt', Universitätsbibliothek Paderborn
- Ausstellung: 'Befallene Stadt', Haus der Niederlande, Münster
- 'BOEM!', Stadtmuseum Berlin

Een selectie van de werken worden ook tentoongesteld in Vlaams-Nederlands huis deBuren.

Elk van deze integraties zijn verantwoordelijk voor het in contact brengen van een nieuw publiek met bijdragen die zijn gemaakt voor Besmette Stad. In het Letterenhuis in Antwerpen stond een mini-expo in de foyer tijdens de Paul van Ostaijenexpo die van eind mei tot eind juli 2021 te zien was. Een relatief drukbezochte tentoonstelling van wel 5.617 mensen. Relatief drukbezocht, omdat het een periode was waarin de meeste musea moeite hadden met de

¹³² Poëziecentraal, "Maandag 8 juni 2020: Officiële online opening Besmette Stad" (versie mei 2020), geraadpleegd op 27 februari 2023 via <https://poeziecentraal.be/nieuws/183/maandag-8-juni-2020-officiële-on-line-opening-besmette-stad>.

¹³³ Google Analytics, "www.deburen.eu/besmette-stad" (versie december 2022).

gebouwen te vullen. Mensen waren toch nog terughoudender met hun bezoeken tijdens de coronapandemie.¹³⁴ Iedereen die naar de expo ging kijken, kwam ook langs de mini-expo in de foyer. Dit aantal bestaat uit passieve bezoekers, van wie een merendeel toch stilgestaan zal hebben bij de werken van Besmette Stad.

De volgende expo was een reizende, in samenwerking met het Letterenhuis te Antwerpen en de erfgoedbibliotheek van Hasselt. Hierin werden vijf kunstenaars die hadden meegewerkt aan Besmette Stad uitgenodigd om nog dieper in te gaan op van Ostaijen. Dit mondde uit in een mooie serie, die zowel online als fysiek aandacht heeft gekregen.¹³⁵

Ook in de openbare ruimte van Antwerpen werd van Ostaijen nieuw leven ingeblazen. Zo werd op de ruit van het geboortehuis van Van Ostaijen het werk van Hélène Gelens en Koen Broucke gehangen. En volgens de toenmalige bewoner van het huis waren er wel degelijk wekelijks veel mensen te vinden, kijkend door zijn raam. Maar ook is de zin 'Boem paukeslag, daar ligt alles plat' te vinden op de voorgevel van boekhandel De Slegte in Antwerpen. Meer dan een jaar na het plaatsen zijn er nog steeds mensen te zien die naar de gevel kijken en er foto's van nemen, geeft een werknemer van de boekhandel aan.¹³⁶ Daarnaast zijn er twee expo's van De Aftocht geweest in Duitsland in de zomer van 2022, een in Münster, de ander in Paderborn.

Voor dit onderzoek is er een tentoonstellingsanalyse gemaakt van de expo in Berlijn, de tentoonstelling 'BOEM!' in het Ephraim Palais. Deze expo liep van oktober 2022 tot en met december 2022. In deze expo zaten meerdere elementen van de Buren en het Paul van Ostaijengenootschap, onder andere een video waarin Tom van Bauwel en Anna Eble de gedichten voordragen, een film die is gemaakt in samenwerking met het Eye Filmmuseum, en in de laatste ruimte hingen schermen waarop werken van Besmette Stad te zien waren. De eerste twee werken komen mooi tot hun recht binnen de expo, de laatste wat minder. Dit omdat de vier schermen hier beelden vertonen van een selectie werken binnen De Aftocht, maar zonder ondertiteling.¹³⁷ Dit maakt het voor een niet-Nederlands sprekend publiek lastig te begrijpen en ze zullen er doorgaans dan ook weinig aandacht aan schenken. Ook speelden de video's in een loop af en is het dus heel arbitrair welke video's je kan zien. Er is weinig ruimte voor de keuze van de bezoeker. Desalniettemin is het een heel mooie kans voor de kunstenaars om een publiek te bereiken in het buitenland. Al kon de uitvoering hier beter.



Figuur 10, expo BOEM, Douwe Haenen, 2022

¹³⁴ Brinksma, G., "Cultuurbezoek sinds Corona" (versie november 2022), geraadpleegd op 27 februari 2023 via <https://cultuurmarketing.nl/cultuurbezoek-sinds-corona/>.

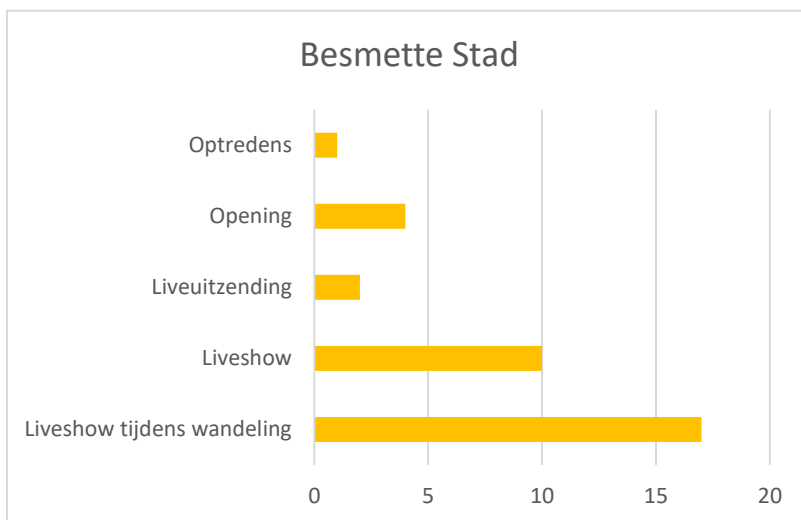
¹³⁵ Letterenhuis, "Boem Paukeslag: Bezette stad x 5" (versie 2021), geraadpleegd op 25 februari via <https://letterenhuis.be/nl/boem-paukeslag-bezette-stad-x-5>.

¹³⁶ Werknemer boekhandel De Slegte, gesprek door D. Haenen 15 november 2022 te Antwerpen.

¹³⁷ Haenen, D., "Adviesrapport BOEM", 17 december 2022.

4.5 (Live)shows

Vanaf het moment dat het kon, zijn er meerdere liveshows geweest binnen het project en waar dit niet mogelijk was werd gegrepen naar een digitale vorm. De 24u van Paul van Ostaijen is daar een voorbeeld van: een 24 uur durende show waar veel kunstenaars, partners en van Ostaijenkenners een kort praatje hebben kunnen maken over hun link met de schrijver. Omdat dit online doorging, konden veel mensen aansluiten en hebben dat ook gedaan. 20.000 mensen hebben zich digitaal aangesloten.¹³⁸ Goed om hierbij te vermelden is dat er meer mensen hebben gekeken dan dit aantal doet vermoeden. Uit gesprekken is gebleken dat mensen met hun partners keken, met het gezin, of in het geval van Monica, met een hele



klas.¹³⁹ Daarnaast zijn ook delen uitgezonden geweest op de Vlaamse openbare omroep.

Een andere digitale show bestond uit optredens van meerdere artiesten tijdens een avond in Pakhuis de Zwijger, die nu nog steeds via hun Facebook te zien is.¹⁴⁰

Er waren drie openingen voor publiek toegankelijk, de opening van de expo in het Letterenhuis Antwerpen in

maart 2021, de vernissage in Haus der Niederlande, Münster op 4 mei 2022, de vernissage in Univeristätsbibliothek Paderborn op 2 juni 2022. Daarnaast was er ook nog één digitale opening van de website van Besmette Stad door de ministers. Hier waren 136 mensen bij aanwezig.¹⁴¹

Maar de meest voorkomende vorm van shows waren toch de liveshows, fysiek, met publiek. Dit gebeurde zowel tijdens de wandelingen in Antwerpen, als tijdens De Aftocht. Tijdens De Aftocht ging het team op pad met een aantal artiesten om in Duitsland, Nederland en België hun bijdragen voor te stellen. Voor veel Nederlandstalige artiesten was het de eerste keer dat ze optraden in Duitsland, voor sommige Duitse kunstenaars ook de eerste keer in Nederland. Dit wil dus ook zeggen dat het de eerste keer was dat mensen in het publiek met hen in aanraking kwamen. Nu waren de bezoekersaantallen nergens heel spraakmakend. In Antwerpen lag het aantal met 185 het hoogst, daarna liep het eigenlijk alleen maar af, met in Duitsland vaak grotere bezoekersaantallen dan in Nederland. In Leeuwarden waren er 45 en in Amsterdam 25. deBuren had hier meer in kunnen zetten op publiekswerking, geeft Willem aan.¹⁴² En ook was het nog vrij vroeg postcorona, "dus veel mensen die toch niet durfden komen, en ook dat we daar op communicatie deels de plank misgeslagen hebben."¹⁴³ Wel waren de reacties van de mensen die bij deze shows waren positief, vooral voor studenten

¹³⁸ deBuren, "Jaarverslag 2021" (versie 2022).

¹³⁹ Callens, M., docent Nederlands, geïnterviewd door D. Haenen op 20 januari 2023.

¹⁴⁰ Pakhuis de Zwijger, "Besmette stad on stage" (versie juni 2020), geraadpleegd op 28 februari 2023 via <https://www.facebook.com/pakhuis.dezwijger/videos/277729296915276>.

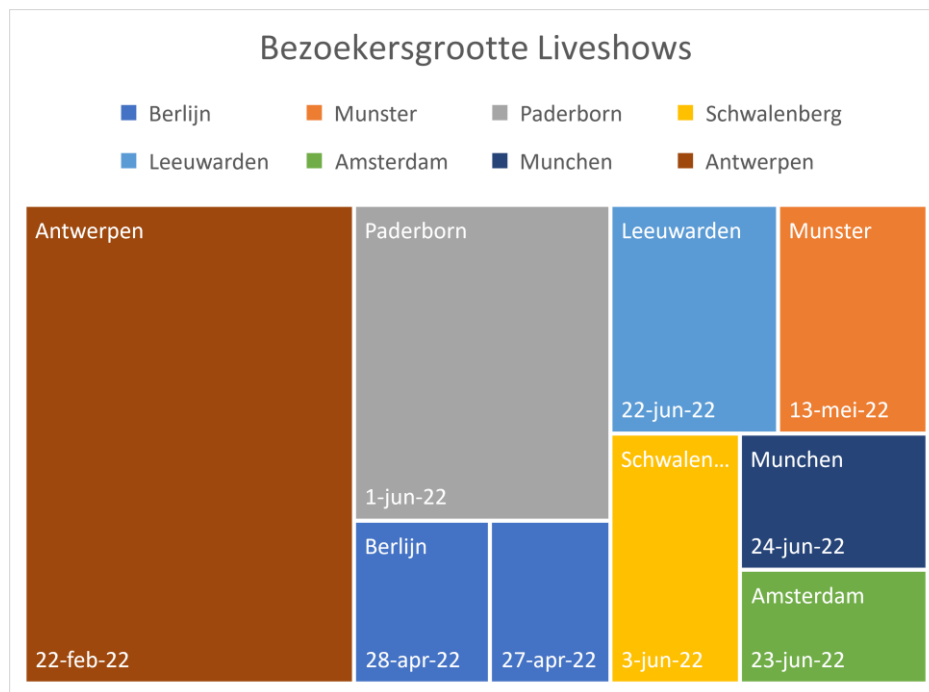
¹⁴¹ deBuren, "Totaaloverzicht 2020", geraadpleegd op 28 februari 2023.

¹⁴² Bongers-Dek, W., directeur deBuren, de Ridder, M., schrijver, geïnterviewd door D. Haenen op 23 januari 2023 te Antwerpen.

¹⁴³ Ibidem

Nederlands in Duitsland waren de shows een meerwaarde.¹⁴⁴ Voor hen was het een eerste keer dat ze de teksten van Paul van Ostaijen tot leven hoorden en zagen komen. Ook Majla Zeneli benoemt dat ze pas met de liveshows in Nederland echt alles van het gedicht tot leven zag komen.¹⁴⁵

Maar een dode, slechts in sommige kringen bekende, dichter zalen laten vullen is lastig. En er was daarvoor net te weinig lawaai gemaakt om dit onder de aandacht te brengen.



¹⁴⁴ Eble, A., voorzitter das Europäische Laboratorium, geïnterviewd door D. Haenen op 19 januari 2023 te Brussel.

¹⁴⁵ Zeneli, M., kunstenaar, geïnterviewd door D. Haenen op 27 januari 2023 telefonisch vanuit Kanne.

5. Is er een verandering in de houding/waardering van de deelnemers jegens literair erfgoed, in het bijzonder ‘Bezette Stad’?

Als hoger doel van het project ‘Besmette Stad’ wilden de curatoren het werk ‘Bezette stad’ opnieuw onder de aandacht brengen. Om te zien of dit is gebeurd is hiernaar gevraagd in interviews met kunstenaars en curatoren. Daarnaast wordt hier aangevuld op basis van het theoretisch kader.

“Erfgoed is dynamisch”, dat is een statement van cultuurhistoricus en oud-hoogleraar Willem Frijhof.¹⁴⁶ Frijhof benadert binnen zijn betoog “Dynamisch erfgoed” een constructivistisch beeld van erfgoed. De waarde van erfgoed fluctueert. Hij benoemt dat erfgoed is gelinkt aan identiteit en identiteit is altijd in beweging, actief. “[Het is] iets wat we in het heden met elkaar delen en gezamenlijk de moeite waard vinden om aan de toekomst door te geven”, schrijft Frijhof. Hij benadrukt ook dat we sommige dingen uit het verleden soms mogen loslaten en weer dichtbij kunnen nemen wanneer nodig.¹⁴⁷ Uit geschiedenis kunnen we ook lessen leren. Cultuur is een vorm van handelen en identiteit. Cultuur is procesgericht; het is geen product. Het is niet iets wat vaststaat, maar continu in verandering. Volgens Frijhof is het vaststellen van waarde ook iets tijdsgebonden wat niet vast kan staan. Alles is van waarde en tegelijkertijd ook niets. De toekomst zal waarden van erfgoed verhogen en verlagen, door emoties en zaken die leven rond het erfgoed en die wij nu niet kunnen inzien.

Het gebruiken van erfgoed zoals hierboven beschreven is precies hoe deBuren met het literair erfgoed van Paul van Ostaijen aan de slag is gegaan. Het iets naar voren halen waardoor je ervan kunt leren. Die les zagen Matthijs en Willem in de mogelijkheid om zich opnieuw tot een crisis te verhouden via kunst zoals in *Bezette stad* was gedaan.^{148/149} Als je uitgaat van een constructivistisch waarderingssidee, dan is er een (her)waardering ingezet voor het literaire erfgoed van Van Ostaijen. Constructivisme gaat er namelijk van uit dat waardering vanuit de persoon, de emotie en herinnering vertrekt. In tegenstelling tot het essentialisme, waar waarde in het object zit en daaraan vasthangt.

Dit project heeft wel degelijk bijgedragen aan het implementeren van (eerste) herinneringen aan *Bezette stad*. “Het werk van Paul van Ostaijen kende ik eigenlijk helemaal niet toen ik met deze opdracht aan de slag ging. Ik heb Engelse literatuur gestudeerd, dus dit was voor mij toch een beetje uit mijn comfortzone”, zegt Pete Wu in zijn interview met *De Morgen*.¹⁵⁰

¹⁴⁶ Frijhof, W.T.M., “Dynamisch erfgoed” (2007, SUN, Amsterdam), geraadpleegd op 18 januari 2023 via <https://research.vu.nl/ws/portalfiles/portal/2298161/afscheidsrede+Frijhoff.pdf>.

¹⁴⁷ Ibidem

¹⁴⁸ Ibidem

¹⁴⁹ Bongers-Dek, W., directeur deBuren, de Ridder, M., schrijver, geïnterviewd door D. Haenen op 23 januari 2023 te Antwerpen.

¹⁵⁰ de Wandelaar, S., “Kunstenaars gaan met Paul van Ostaijen als inspiratiebron de coronacrisis te lijf: ‘Het activisme is terug in de literatuur’” (versie april 2021), geraadpleegd op 16 november 2022 via <https://www.demorgen.be/tv-cultuur/kunstenaars-gaan-met-paul-van-ostaijen-als-inspiratiebron-de-coronacrisis-te-lijf-het-activisme-is-terug-in-de-literatuur~b7ce3e05/?referrer=https%3A%2F%2Fdeburen.eu%2F>.

Binnen het project *Besmette Stad* was Pete Wu niet de enige kunstenaar die van Ostaijen niet, of alleen oppervlakkig kende. In Nederland en Vlaanderen geven meerdere deelnemers aan zich voor de eerste keer verdiept te hebben in hem. Zo ook Sumai Yayha: in zijn interview geeft hij aan verwonderd te zijn geraakt door hoe Paul van Ostaijen met vorm speelt. Dieter De Schutter kende van Ostaijen voornamelijk van school, maar totaal niet in de diepte.¹⁵¹ Ook hij geeft aan dat het project invloed heeft gehad op de waardering voor zijn werk, dat hij het nu minder ouderwets vindt.¹⁵² Alle geïnterviewde artiesten zeggen dat het project op een of andere manier invloed heeft gehad op hun waardering voor het werk van Van Ostaijen en dat die dus is toegenomen. Voor mensen die hem nog niet kenden, gaat het er vooral om hem en zijn werk te leren kennen.



Figuur 11, Dieter de Schutter, Douwe Haenen, 2022

Michelle Samba zegt dat het project een dialoog aangegaan is met *Besmette Stad*: “Op een gegeven moment wordt kunst vergeten. En projecten als dit wakkeren het gesprek met een nieuwe generatie aan op een eigentijdse manier.”¹⁵³ Dit idee van Michelle sluit ook aan bij de theorieën van Laurajane Smith. In haar betoog “All heritage is intangible” zegt Smith dat identiteit niet simpelweg gerepresenteerd wordt door erfgoed, maar het proces achter het erfgoed. Het actieve proces van interpreteren, herinneren en vergeten tussen gemeenschappen en erfgoed creëert die waarde.¹⁵⁴ In dit project is er actief aan de slag gegaan met *Bezette stad*. De kunstenaars, lezers en curatoren zijn op zoek gegaan naar elementen in de bundel die we herinterpreteren, waar we op willen inzoomen en ook elementen die we nu misschien minder belangrijk vinden. Die nieuw ontdekte betekenissen in het boek zijn voor velen blootgelegd met het volgen van en verdiepen tijdens de leesateliers. Maar ook door de vorm van de opdracht: mensen moeten zich intiem verhouden met een werk en dat schept een band, een actieve vorm van bijdrage aan iemands identiteit en herinnering. Dit gebeurt niet alleen bij mensen die van Ostaijen nog niet goed kenden, maar ook bij liefhebbers is er toename in waardering. Zo zegt Zahra Eljadid dat op deze manier werken een andere manier is van iemand leren kennen: “Je kijkt dieper in het leven van die persoon, dus je voelt je ergens wel dichterbij.” Het van dichtbij bekijken heeft ook effect gehad op Gaea Schoeters; bij haar is de waardering misschien niet gegroeid maar wel dieper, sterker.¹⁵⁵

Schoeters vertelt dat ook het verkrijgen van meer zichtbaarheid voor van Ostaijen door het project zeker is gelukt. Ze merkt op dat haar studenten eerder *Besmette Stad* dan *Bezette stad* kennen.¹⁵⁶ Hiermee tonen haar studenten ook aan dat het gelukt is om de vertaalslag te maken met een nieuwe generatie waar Michelle Samba naar verwees.¹⁵⁷

Voor het Duitse publiek kunnen we ook spreken van een verandering in waardering. Dit omdat van Ostaijen voor velen simpelweg nog onbekend was. De mensen die via dit project met hem

¹⁵¹ De Schutter, D., illustrator, geïnterviewd door D. Haenen op 7 december 2022 te Deurne.

¹⁵² Ibidem

¹⁵³ Samba, M., artiest, geïnterviewd door D. Haenen op 15 december 2022 te Amsterdam.

¹⁵⁴ Smith, L., “All heritage is intangible: Critical heritage studies and museums.” Amsterdam, 2011. Geraadpleegd op 3 maart 2023 via https://www.ahk.nl/fileadmin/download/reinwardt/lectoraat/All_heritage_is_intangible.pdf, p.25.

¹⁵⁵ Schoeters, G., schrijver, geïnterviewd door D. Haenen op 13 december 2022 te Brussel.

¹⁵⁶ Ibidem

¹⁵⁷ Samba, M., artiest, geïnterviewd door D. Haenen op 15 december 2022 te Amsterdam.

in aanraking zijn gekomen hebben een mening over, een perceptie van en een gevoel bij *Bezette stad* kunnen ontwikkelen. Iets wat ze eerst nog niet hadden. Van velen daar horen we enthousiaste meningen en nemen de kunstenaars, zoals Majla Zenelli, ook de rol van fakkeldrager op zich zoals Anna Eble dat bedoeld had.¹⁵⁸ Majla neemt haar nieuw ontwikkelde waardering voor van Ostaijen mee in haar werk en deelt het met haar omgeving.¹⁵⁹ Zo vormt er zich eigenlijk een verdere verspreiding - besmetting - van Paul van Ostaijen.

Maar ook voor de curatoren is de artistieke dialoog van meerwaarde geweest. Zo geeft Matthijs aan meer het ritmische maar soms ook existentialistische in de gedichten te zien, mede door de kunstenaars, en hoopt Anna Eble op nog meer artistieke bijdragen, zodat ze alles nog beter kan zien en begrijpen. Zelfs van Ostaijenkenner Peter Holvoet-Hanssen, die al een aantal decennia bezig is met het voordragen van *Bezette stad*, geeft aan nieuwe inzichten te hebben gekregen. Mede door de leesateliers is het hem duidelijk geworden dat hij ook een cinematografische dichter is, waar Peter het altijd meer aan de muzikale kant zocht.¹⁶⁰ Het project verbreedt de perceptie op zijn werk.

¹⁵⁸ Eble, A., voorzitter das Europäische Laboratorium, geïnterviewd door D. Haenen op 19 januari 2023 te Brussel.

¹⁵⁹ Zeneli, M., kunstenaar, geïnterviewd door D. Haenen op 27 januari 2023 telefonisch vanuit Kanne.

¹⁶⁰ Holvoet-Hanssen, P., dichter, geïnterviewd door D. Haenen op 10 januari 2023 telefonisch vanuit Brussel.

6. Heeft het project ervoor gezorgd dat het literair erfgoed van een nieuwe en eigentijdse betekenis werd voorzien?

Om de manier te beschrijven waarop betekenis wordt toegekend aan erfgoed hanteer ik de principes van emotienetwerken, een methode ontwikkeld door Hester Dibbits, Jasmijn Rana en Marlous Willemsen.¹⁶¹ Het emotienetwerken is ontstaan vanuit hun ervaring dat de erfgoedrelevantie vaak te gemakkelijk benaderd wordt vanuit een collectieve band met een erfgoedobject.¹⁶² Het *heritage making*, met emotienetwerken, vertaalt zich naar een actief gesprek met meerdere perspectieven waar er constant een dialoog is over een betekenis. Er worden meerdere mensen aan tafel gezet bij zo'n gesprek, in plaats van alleen mensen die behoren tot een gemeenschap die direct te linken valt aan het object. Iedereen met een emotie die zich verhoudt tot het object wordt onderdeel van een web.¹⁶³ *"We believe heritage workers must consider everyone with an emotion about a cultural phenomenon, or about a heritage item, to be part of an irregular network of emotions. Heritage making, with emotion-networking in mind, then comes down to an active, continuous, and multi-perspective invitation to discuss an item's meanings. This entails a participatory process."*¹⁶⁴ Erfgoed zien als een netwerk nodigt deelnemers uit om verschillende posities en soorten relaties beter te herkennen. Ze benadrukken hierin ook de positie van de erfgoedwerkers. Ze moedigen hen aan om steeds nieuwe knooppunten te betrekken of om als erfgoedmedewerker betrokken te raken en meerdere verbanden te ontdekken en tot stand te brengen.

Voor Besmette Stad zijn meer dan honderd mensen aan de slag gegaan met het maken van een artistieke reactie op het erfgoedobject *Bezette stad*, zowel mensen die al bekend waren met het werk, als mensen voor wie het de eerste keer was dat ze het lazen of ervan hoorde. Met andere woorden, er was een groep die al een connectie met het erfgoed had en anderen bij wie die relatie nog geschapen moest worden. Dit is ook het geval bij het opzetten van een groep rond emotienetwerken. Bij het emotienetwerken wordt vaak eerst een basisuitleg verschaft van een erfgoedobject en gaan de deelnemers dan aan de slag met het onderzoeken en delen van hun gevoelens bij het object.

Voor Besmette Stad zijn er telkens reacties gemaakt die zijn vertrokken vanuit het nu. Dat was een van de kaders die de curatoren de kunstenaars meegaven. Er is dus een documentatie van de emoties, gedachten en associaties die meer dan honderd verschillende mensen hebben gelegd tussen het werk van Paul van Ostaijen, zichzelf en de huidige tijd. Ze zijn gaan doorwerken op de gedichten van Paul van Ostaijen en hebben die als blauwdruk gebruikt om er vervolgens mee in dialoog te gaan. Waar Frits van Oostrom, eerste universiteitshoogleraar aan de Universiteit Utrecht, zegt dat het van belang is om het gesprek te koesteren met het literaire erfgoed om het voortbestaan ervan te kunnen verzekeren, is dat niet het enige wat de dialoog oplevert.¹⁶⁵ Het levert ook nieuwe visies, ideeën en associaties

¹⁶¹ Dibbits, H.C., Rana, J. & Willemsen, M. (2017): *Moved by the tears of others: emotion networking in the heritage sphere*, International Journal of Heritage Studies.

¹⁶² Dibbits, H.C., Rana, J. & Willemsen, M. (2017): *Moved by the tears of others: emotion networking in the heritage sphere*, International Journal of Heritage Studies, 1.

¹⁶³ Ibidem

¹⁶⁴ Dibbits, H.C., Rana, J. & Willemsen, M. (2017): *Moved by the tears of others: emotion networking in the heritage sphere*, International Journal of Heritage Studies, 3.

¹⁶⁵ van Oostrom, F., *Stemmen op schrift* (2006), p.22-23.

bij het erfgoed en is in het geval van dit project grootschalig gedocumenteerd en verspreid. Doordat het nu getransformeerd is tot een bestand met meerdere perspectieven is de kans groter dat het aansluiting kan vinden bij een groter publiek. Als we kijken naar wat Nora van Ouwerkerk in haar recensie van Besmette Stad schreef, zien we dat dat ook lukt: “Het herkennen van situaties zorgt ervoor dat de gedichten in Besmette Stad erg toegankelijk zijn voor lezers die nog niet zo vaak met poëzie in aanraking zijn gekomen. De herkenning geeft de lezer houvast tijdens het lezen.”¹⁶⁶



Figuur 12, Paul van Ostaijen wandeling in Antwerp, van Ostaijen's geboortehuis, Mathias Hannes, 19-06-2021

¹⁶⁶ van Ouwerkerk, N., “Marsjeren door de bezette stad” (april 2021), geraadpleegd op 15 februari 2023 via <https://boekenkrant.com/recensie-marsjeren-door-de-bezette-stad/>.

Conclusie

In dit onderzoek is er gezocht naar een antwoord op de vraag: wat heeft het project Besmette Stad teweeggebracht bij de deelnemende kunstenaars, curatoren en het publiek? Dit is uitgevoerd door te beginnen bij wat de doelstellingen waren van het project, om vervolgens te kunnen zeggen of het dat ook heeft verwezenlijkt. Hieruit is gebleken dat er kort cyclisch te werk is gegaan, en er dus geen einddoelstellingen aan het begin zijn geformuleerd. Deze zijn meer organisch tot stand gekomen. In de opzet van het project waren wel bepaalde kernideeën aanwezig die te vertalen zijn in doelen:

- Kunstenaars laten reageren op *Bezette stad* en de coronapandemie op een artistieke manier.
- Een meertalig en multiperspectief tijdsdocument creëren.
- Een inkomensproject voorzien voor kunstenaars.
- Paul van Ostaijen in het Duitstalig gebied onder de aandacht brengen.

In het analyseren of de doelstelling van de curatoren bij de kunstenaars goed is overgekomen kwam er een positief resultaat. De kunstenaars zagen allen *Bezette stad* een nieuw leven inblazen als het fundament van het project. Dat het project een inkomen voorzag dat erg welkom was, kwam vooral naar voren bij diegenen bij wie er ook een duidelijke inkomensvermindering was. Het over de grens brengen van het project is voornamelijk zichtbaar bij de mensen die daadwerkelijk vanuit het Duitstalig gebied komen of zijn vertaald naar het Duits.

Het project Besmette Stad heeft een nieuwe relevantie gevonden en gecreëerd voor de dichtbundel *Bezette stad*. Dit ging van een goed gevonden woordspeling tot het Paul van Ostaijenjaar in 2021, waardoor er interessante partnerschappen met de stad Antwerpen zijn kunnen ontstaan. In Vlaanderen was het momentum voor Paul van Ostaijen meer aanwezig, omdat de schrijver hier ook meer in het collectieve geheugen zit. In Nederland was de aanwezigheid in het collectief geheugen veel kleiner en in het Duitstalig gebied al helemaal. Door genoeg aanwezigheid in het deze landen en samen te werken met bekende namen in het kunstenveld is Nederland en Duitsland een momentum gecreëerd, maar is dit in Duitse steden misschien beter gelukt dan in de Nederlandse.

De curatoren zijn allen onder de indruk van de artistieke bijdragen en vooral ook trots op wat het project is kunnen worden. De werken hebben de curatoren meer inzicht gegeven in de gedichten van Paul van Ostaijen en hoe die op zo'n verschillende manieren gelezen en geleefd kunnen worden. In het geval van Matthijs de Ridder hebben de bijdragen van de kunstenaars en het ander publiek tijdens de leesateliers nieuwe inzichten in de betekenis verschaft, die nu deel uitmaken van zijn boek *Boem Paukeslag*. Ook de vertalingen zijn een uitdaging geweest, vertelt Anna Eble. Het is niet altijd evident om een werk te vertalen dat al een verwerking is van een andere tekst.

Op de organisaties van de curatoren zelf heeft het project ook een invloed gehad, deBuren in het bijzonder als kartrekker van het project. Het heeft voor velen van de medewerkers de inhoud van hun werk bepaald en ook een groot deel van het jaarbudget is tijdens de pandemie gestoken in Besmette Stad. Voor das Europäische Laboratorium heeft het invloed gehad op hun bekendheid onder publiek en ook op hun eigen werking. Ze zijn gaan reflecteren op hun manier van werken en willen zich in de toekomst openstellen voor andere organisaties die een Europese partner zoeken.

Voor Marleen Nagtegaal van Explore the North heeft het vooral het contact tussen het productiehuis en makers versterkt. Ze merkt dat makers mede door dit project gemakkelijker hun weg weten te vinden naar de Friese organisatie.

Om de kunstenaars te begeleiden werden er educatieve middelen aangeboden, waaronder de leesateliers. Zeven van de acht geïnterviewde kunstenaars gaven aan dat het leesatelier heeft geleid tot een idee voor hun artistieke bijdrage. Ze ervoeren het als een cadeau: ze hoefden het vooronderzoek niet meer zelf te doen, maar dat werd hun nu aangeboden, wat de kunstenaars ten goede kwam vanwege de krappe deadline. Een deadline die snel volgde om het concept van een tijdsdocument te kunnen waarborgen. Degenen die het leesatelier niet vanuit een literaire interesse volgden, deden het om samen te lezen. Zo werden de kunstenaars gemotiveerd om toch even de tijd te nemen om zich erin te verdiepen en het niet direct naast zich te leggen. Wel was het leesatelier vooral gefocust op de betekenis en weinig op de vorm van de gedichten, wat voor sommige kunstenaars méér een bron van inspiratie was in de bundel.

Tijdens de interviews werd al snel duidelijk dat voor veel kunstenaars deze opdracht een manier is geweest om te kunnen experimenteren. Ze zijn soms van genre gewisseld, nieuwe instrumenten gaan gebruiken of voor het eerst aan de slag gegaan met typografie. De boodschap om net zoals van Ostaijen na te denken over in welke vorm je een periode kan beschrijven heeft duidelijk weerklank gevonden bij de makers. Ook is het voor veel makers niet gebleven bij het project. Zo zijn Peter Holvoet-Hanssen en Gaea Schoeters verder gaan schrijven met hun artistieke bijdragen als uitgangspunt en hebben ze het zo tot bij een nieuw publiek gebracht. Michelle Samba's artistieke antwoord is deel geworden van haar repertoire en ze wordt nog regelmatig gevraagd om het live te brengen. Voor veel van de geïnterviewde mensen in dit onderzoek is het een inspirerende voedingsbodem geweest die nu nog steeds nazindert, is het niet in de vorm van inspiratie, dan wel in de vorm van zichtbaarheid. Qua zichtbaarheid heeft het de kunstenaars namelijk ook heel wat gebracht. Voor Besmette Stad kregen makers een (online) podium waar ze hun werk konden delen, hoewel dit niet altijd evident was in de coronapandemie. En zijn er ook opdrachten gekomen voor de makers doordat mensen hun werk hier hadden gezien. Ten slotte was er een duidelijk vergrote zichtbaarheid voor de Duitstalige kunstenaars in Vlaanderen en Nederland, en vice versa.

Wat het project bij het publiek teweeg heeft gebracht, daar is minder goed zicht op. Op basis van mediaverslaggeving, recensies en publiekscijfers is wel gekeken naar hoe het project het publiek bereikt heeft en hoe dit is ontvangen. Via een website, drie publicaties, leesateliers, wandelingen, expo's en liveshows heeft deBuren de artistieke bijdragen en de geest van Paul van Ostaijen over proberen te brengen bij een publiek. Voor elk van deze vormen zijn er positieve reacties, alleen kon de uitwerking en publiekswerking op bepaalde vlakken beter. Zo kon er bijvoorbeeld gedurende liveshows in Nederland en Duitsland beter ingespeeld worden op de doelgroep aanwezig in de stad. Ze hebben wel altijd hoogstaande kunst geleverd, maar er is binnen dit project vaak vertrokken vanuit de organisatie en vanuit de maker, maar minder vaak vertrokken vanuit het publiek en dat wordt op sommige momenten zichtbaar binnen het project. Mocht vaker vanuit publiek nagedacht zijn geweest, dan had het project een nog beter bereik gehad.

Je merkt hierin dat het een echt makersproject is en dat zij vanuit de organisatie ook als doelgroep werden beschouwd. Er is altijd een goede focus op de makers geweest en is altijd met de bedoeling geweest om hun werken zo ver en goed mogelijk verspreid te krijgen.

Wat het project ook zeker teweeg heeft gebracht is een herwaardering van het werk van Paul van Ostaijen. Iets bestaat zolang iemand het onthoudt, iets leeft in iemands herinnering. Door dit project is een hele groep nieuwe mensen - mensen uit het buitenland, ook jonge mensen -

zich gaan verhouden tot het literaire erfgoed *Bezette stad*. Niet alleen vanuit een theoretisch oogpunt is er een herwaardering ingezet, ook gaf iedereen in de interviews aan dat het invloed had op hun waardering van Van Ostaijens werk, al betrof het niet altijd een nieuwe waardering, maar ging het soms ook gewoon om het versterken van die band. De makers geven aan dat die waardering is ontstaan door je op zo'n intieme manier te verhouden tot een andere maker.

Het project heeft niet alleen een herwaardering voor *Bezette stad* in werking gezet, het heeft ook het werk van een nieuwe en eigentijdse betekenis voorzien. Als je *heritage making* beschouwt vanuit emotienetwerken, dan is er nu een documentatie van meer dan honderd eigentijdse en persoonlijke verhoudingen tot het erfgoedobject. Elk van de artistieke bijdragen is te beschouwen als een waardeoordeel, en als een antwoord. Een antwoord dat verder reikt dan waar *Bezette stad* eindigt. En zal zo Besmette Stad voor deze en komende generaties de geest van Paul van Ostaijen in leven houden, maar dan binnen een eigen en nieuwe context. Erfgoed is dynamisch.



Figuur 13, Rashif El Kaoui at één-twee marsj 2020, Andreas van Esbroeck

Adviezen

Welke kansen liggen er nog binnen het project of een soortgelijk project?

Tijdens de interviews kwam naar voren dat je verhouden tot een literair topstuk een succesformule is voor interessante antwoorden en het onderzoeken van betekenis en waardering. In de toekomst biedt het dan ook de mogelijkheid om bij andere literaire erfgoedwerken een nieuw netwerk te creëren, zodat ook deze verzekerd zijn van een nieuw leven in de 21^e eeuw.

Daarnaast is er groot potentieel voor deze werken in het onderwijs om via de artistieke antwoorden niet alleen over literatuur te praten maar ook over actuele thema's. Sommige docenten hebben zelf hun weg gevonden naar het project, maar deBuren zou hier meer met docenten kunnen samenwerken om verder educatief materiaal te ontwikkelen dat ook iets meer gedifferentieerd is per leerjaar. Een advies dat ook vanuit een van de geïnterviewde docenten kwam. Zij benadrukte de potentie die er ligt.

Ook ligt er binnen het onderwijs een mogelijkheid voor anderstaligen en mensen met een lees- en/of schrijfbeperving om aan de slag te gaan met van Ostajens manier van dichten. Door de vrije vorm kan dit gemakkelijker zijn om mee aan de slag te gaan, omdat grammaticale regels vaak wegvallen.

Van tevoren doelen en verwachtingen formuleren maakt het gemakkelijker om tijdens het project zelf al te evalueren. Dit biedt meer ruimte voor tussentijdse reflectie, waardoor er een duurzamere werking binnen de organisatie opgezet kan worden. Dit geldt op meerdere vlakken voor deBuren.

Dat zou het dan ook gemakkelijker maken om vanuit het publiek te denken en meer op die publiekswerking in te spelen om zo bij een volgend project de publiekscijfers, bijvoorbeeld bij de liveshows, omvangrijker te maken.

Ten slotte lag de focus binnen dit onderzoek vooral op de curatoren en de makers. Voor een vervolgonderzoek zou nog meer aandacht gegeven kunnen worden aan het publiek en mensen binnen de partnerorganisaties. Ook is de representatie van de vertalers en Duitstalige artiesten binnen dit onderzoek niet in verhouding met de rest. Hier zou bij een vervolgonderzoek meer op ingezoomd kunnen worden.

Bronnen

Alloul, J., "De 24u van Paul van Ostaijen" (22 februari 2021),
<https://www.youtube.com/watch?v=KRY9bb5IKHs>, 1:17:00.

Bongers-Dek, W., de Ridder, M., Besmette Stad (Kalmthout: Pelckmans, 2021), p.8-12.

Bongers-Dek, W., directeur deBuren & de Ridder, M., schrijver, geïnterviewd door D. Haenen op 23 januari 2023 te Antwerpen.

Bongers-Dek, W., directeur deBuren, gesprek met D. Haenen op 6 oktober 2022 te Halle.

Boom uitgevers Amsterdam, Bezette stad (versie onbekend),
https://www.boomgeschiedenis.nl/product/100-9727_Bezette-stad#auteurs.

Brinksma, G., "Cultuurbezoek sinds Corona" (versie november 2022),
<https://cultuurmarketing.nl/cultuurbezoek-sinds-corona/>.

Callens, M., docent Nederlands, geïnterviewd door D. Haenen op 20 januari 2023.

Claus, J.B., "Als we nu eens samen gaan?" (mei 2022),
https://mappalibri.be/?navigatieid=61&via_navigatieid=&recensieid=9648.

de Jong, J., "Gedichten voor het einde van een oorlog" (versie maart 2022),
<https://www.tzum.info/2022/03/recensie-samenstelling-anna-eble-marleen-nagtegaal-e-a-de-aftocht/>.

De Schutter, D., illustrator, geïnterviewd door D. Haenen op 7 december 2022 te Deurne.

de Vugt, G., "Na honderd jaar zucht en siddert de poëzie van Paul van Ostaijen nog altijd van het leven" (versie 2 april 2021), <https://www.volkskrant.nl/cultuur-media/na-honderd-jaar-zucht-en-siddert-de-poezie-van-paul-van-ostaijen-nog-altijd-van-het-leven~bfc73903/>.

de Wandelaar, S., "Kunstenaars gaan met Paul van Ostaijen als inspiratiebron de coronacrisis te lijf: 'Het activisme is terug in de literatuur'" (versie april 2021), <https://www.demorgen.be/tv-cultuur/kunstenaars-gaan-met-paul-van-ostaijen-als-inspiratiebron-de-coronacrisis-te-lijf-het-activisme-is-terug-in-de-literatuur~b7ce3e05/?referrer=https%3A%2F%2Fdeburen.eu%2F>.

Debroey, S., "De 24u van Paul van Ostaijen" (22 februari 2021),
<https://www.youtube.com/watch?v=KRY9bb5IKHs>, 1:17.00 .

deBuren, "Besmette Stad: integrale leesateliers",
<https://www.youtube.com/playlist?list=PLgxbksat77lcNrSvfe47vR2cAc0u-S3lf>.

deBuren, "De good practice van docente Ellen Ervinck" (versie december 2020),
https://deburen.eu/magazine/de_good_practice_van_docente_ellen_ervinck.

deBuren, "Éen-twee-marsj" (versie 2020),
https://deburen.eu/magazine/e_n_twee_marsj_wandelateliers_in_beeld.

deBuren, "Gesang der gewungen kinder" (versie 2022),
https://deburen.eu/magazine/ulrike_draesner.

deBuren, "Ik sil it omdraaie" (versie 2021), https://deburen.eu/magazine/michelle_samba.

deBuren, "Jaarverslag 2021" (Brussel, 2021), p.34.

deBuren, "Leesatelier Bezette Stad | Aflevering 22 integraal",

https://www.youtube.com/watch?v=YuAofl5_cRc&t=4s .

deBuren, “Op speur- en strooptocht door Besmette Stad” (versie 2021),
https://deburen.eu/magazine/op_speur-_en_strooptocht_door_besmette_stad.

deBuren, “Over deBuren” (versie 2023), <https://deburen.eu/over-deburen>.

deBuren, “Totaaloverzicht 2020”.

deBuren, Besmette Stad (versie 2021), <https://www.pelckmansuitgevers.be/besmette-stad.html>.

deBuren. “Twee lessen over materieel literair erfgoed aan de hand van Bezette Stad van Paul van Ostaijen en Besmette Stad” (versie 2021),
https://deburen.eu/magazine/twee_lessen_over_materieel_literair_erfgoed_aan_de_hand_van_bezette_stad_van_paul_van_ostaijen_en_besmette_stad.

Deforce, A., De 24u van Paul van Ostaijen (22 februari 2021),
<https://www.youtube.com/watch?v=KRY9bb5IKHs>, 2:10:44.

Dibbitts, H.C., Rana, J. & Willemsen, M. (2017): Moved by the tears of others: emotion networking in the heritage sphere, International Journal of Heritage Studies.

Eble, A., voorzitter das Europäische Laboratorium, geïnterviewd door D. Haenen op 19 januari 2023 te Brussel.

Eljadid, Z., kunstenaar, geïnterviewd door D. Haenen op 13 januari 2023 te Antwerpen.

Frijhof, W.T.M., “Dynamisch erfgoed” (2007, SUN, Amsterdam), geraadpleegd via
<https://research.vu.nl/ws/portalfiles/portal/2298161/afscheidsrede+Frijhoff.pdf>.

González, M. J. C. (2023): “Postdigital Remediation and Recycling off the Page: The Collaborative Work Besmette Stad”, Complutense University of Madrid, p.22-24.

Google Analytics, “www.deburen.eu/besmette-stad” (versie december 2022).

Haenen. D., “Adviesrapport BOEM”, 17 december 2022.

Holvoet-Hanssen, P., De wolkendragers (Pelckmans, 2020).

Holvoet-Hanssen, P., dichter, geïnterviewd door D. Haenen op 10 januari 2023 telefonisch vanuit Brussel.

Huba, B., “deBuren lanceert project 'Besmette Stad' als antwoord op crisis” (versie maart 2020),
<https://www.bruzz.be/samenleving/deburen-lanceert-project-besmette-stad-als-antwoord-op-crisis-2020-03-31>.

Ichigo, C., “Gracht”,
<https://open.spotify.com/track/6qPqYchqpJWl1Gq6sGw0za?si=468ea7b00b674191>.

Kaiser, N., “From occupied to contaminated – a centenary view on a world in crisis (Antwerpen, Belgium)” (versie 2022), <https://crisp-project.eu/from-occupied-to-contaminated-a-centenary-view-on-a-world-in-crisis-antwerpen-belgium/>.

Letterenhuis, “Boem Paukeslag: Bezette stad x 5” (versie 2021), <https://letterenhuis.be/nl/boem-paukeslag-bezette-stad-x-5>.

Ma Neza, L., “De 24u van Paul van Ostaijen” (22 februari 2021),

<https://www.youtube.com/watch?v=KRY9bb5IKHs>, 1:27:00.

Mira, "De 24u van Paul van Ostaijen" (22 februari 2021),
<https://www.youtube.com/watch?v=KRY9bb5IKHs>.

Monna, J., "Honderd jaar na van Ostaijens Bezette stad, heerst er weer angst in Antwerpen" (maart 2021), <https://www.trouw.nl/cultuur-media/honderd-jaar-na-van-ostaijens-bezette-stad-heerst-er-weer-angst-in-antwerpen~ba39ceea/>.

Nagtegaal, M., artistiek leider Explore the North, geïnterviewd door D. Haenen op 12 januari 2023.

Paalman, I., "Poëzie die wil leven: berichten uit Paul van Ostaijens Bezette stad en uit de besmette stad van vandaag" (versie mei 2021), <https://www.de-lage-landen.com/article/poezie-die-wil-leven-berichten-uit-paul-van-ostaijens-bezette-stad-en-uit-de-besmette-stad-van-vandaag>.

Pakhuis de Zwijger, "Besmette stad on stage" (versie juni 2020),
<https://www.facebook.com/pakhuis.dezwijger/videos/277729296915276>.

Pelckmans, "Geschiedenis, politiek, kunst, cultuur & maatschappij" (versie 2023),
<https://www.pelckmansuitgevers.be/boeken/geschiedenis-politiek-kunst-cultuur-maatschappij.html>.

Pelckmans, J. E-mail aan Douwe Haenen, verstuurd op 24 november 2022.

Poëziecentraal, "Maandag 8 juni 2020: Officiële on line opening Besmette Stad" (versie mei 2020),
<https://poeziecentraal.be/nieuws/183/maandag-8-juni-2020-officiële-on-line-opening-besmette-stad>.

Samba, M., artiest, geïnterviewd door D. Haenen op 15 december 2022 te Amsterdam.

Sanders, M., "Bezette stad, Besmette stad" (versie augustus 2021),
<https://neerlandistiek.nl/2021/08/bezette-stad-besmette-stad/>.

Schoeters, G., schrijver, geïnterviewd door D. Haenen op 13 december 2022 te Brussel.

Smith, L., All heritage is intangible: Critical heritage studies and museums. Amsterdam, 2011.
https://www.ahk.nl/fileadmin/download/reinwardt/lectoraat/All_heritage_is_intangible.pdf.

van Oostrom, F., Stemmen op schrift (2006), p.22-23.

van Ouwkerk, N., "Marsjeren door de bezette stad" (april 2021), <https://boekenkrant.com/recensie-marsjeren-door-de-bezette-stad/>.

VlIO Tongeren, "Compilatie expressionistische corona gedichten" (versie juni 2020),
<https://www.facebook.com/vlIoTongerenBorgloon/videos/760358994703065/>.

Werknemer boekhandel De Slegte, gesprek door D. Haenen 15 november 2022 te Antwerpen.

Wichers, O., artiest, geïnterviewd door D. Haenen op 17 januari 2023 te Amsterdam.

Yayha, S., schrijver, geïnterviewd door D. Haenen op 14 december 2022 te Den Haag.

Zeneli, M., kunstenaar, geïnterviewd door D. Haenen op 27 januari 2023 telefonisch vanuit Kanne.

Lijst Afbeeldingen

Figuur 1, Bezette stad. Origineel houtsneden en tekeningen van Oskar Jespers, SABAM Belgium 2023	3
Figuur 2, 24 van Ostaijen, Mathias Hannes 2021	5
Figuur 3, expo BOEM, Douwe Haenen, 2022.....	6
Figuur 4, Michelle Samba, Douwe Haenen, 2022.....	14
Figuur 5, Anna Eble at de Aftocht' show in Leeuwarden, Marc de Fotograaf, 22-06-2021	18
Figuur 6, Arno Boey and Seckou Ouologuem bij één-twee marsj, Marianne Hommersom oktober 2020	22
Figuur 7, Gaea Schoeters, Douwe Haenen, 2022	23
Figuur 8, Lucky Fonz III, Douwe Haenen, 2023.....	27
Figuur 9, Besmette stad cover, Pelckmans 2021.....	29
Figuur 10, expo BOEM, Douwe Haenen, 2022.....	36
Figuur 11, Dieter de Schutter, Douwe Haenen, 2022	40
Figuur 12, Paul van Ostaijen wandeling in Antwerp, van Ostaijen's geboortehuis, Mathias Hannes, 19-06-2021.....	43
Figuur 13, Rashif El Kaoui at één-twee marsj 2020, Andreas van Esbroeck.....	46